

CITATION

Esgin, Mehmet "Qur'anic Attitude to the other religions" *Journal of Faculty of Theology of Bozok University*. 5,5 (2014/5), pp. 77-105.

Kur'ân-ı Kerim'in öteki dinlere karşı tavrı

Mehmet ESGİN

Yrd. Doç. Dr. Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet

İnsan asıl itibarıyla eşittir. Çünkü herkes bir ana bir babadan doğmuştur. İnsan aynı zamanda haklar ve kanun sorumluluklar açısından da eşittir. Yüce Allah insanları sırf tanışsınlar, birbirleriyle irtibat kurup yardımlaşsınlar diye kardeşlik ve evlilik bağıyla bağlı kabile ve milletler halinde yaratmıştır.

Kur'an-ı Kerim, bu temel birlik açısından bütün dinler ve mensuplarına bakış algısını ortaya koyarak, bütün insanlığa hoşgörü düzeyini yüksek tutarak onlarla olumlu ilişkiler geliştirmede önemli rol oynamıştır.

Kur'an'ın bu toleranslı uygulamaları Müslümanların algı dünyasında Yahudi, Hıristiyan ve diğer din mensuplarına karşı bütünüyle olumlu bir yer tutmasını sağlamaktadır. Sonuç olarak, evrensel din geleneğinin aynı ortak halkalarını oluşturan Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam, dünyanın barış içinde yaşamasını, yeryüzünde düzen ve huzurun sağlanmasını, ilahi iradeye en uygun hale gelmeye çalışmalıdır. Dünya barışını sağlamada, farklılıkları değil ortak noktaları öne çıkararak evrensel bir duygu ortaya koymalıdır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Hoşgörü, Din, Ehl-i Kitap, İslam, Yahudilik, Hıristiyanlık.

dindir.⁰² İslam tarihi tecrübesinde genel anlamıyla din, etnik, dil ve kültür topluluklarının farklılığını kabullenme onların temel hak ve özgürlüklerini hukuken teminat altında alma esasına dayanmış, böylelikle çok sayıda din, mezhep, kavim ve kültürü bir arada yaşatma imkânı sunmayı başarmıştır.⁰³ Çünkü Kur'an-ı Kerim'in

01. Maide,5:42,48;Yunus,10:19

02. Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrırcı, İ. Kâfi Dönmez ve Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meali ve Tefsiri*, (Ankara: Diyanet İşleri Bakanlığı Yay. 2006), II, ss.285-287; Ahmet Bedir, *Kur'an-ı Kerim Atlası*, (İstanbul:2010) s. 28.

03. Ali Bulaç, "Medine Vesikasında Dinler ve Topluluklar Arası Diyalog Diyalogun Dini ve Tarihi

KAYNAKÇA

Esgin, Mehmet "Kur'ân-ı Kerim'in öteki dinlere karşı tavrı" *Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi*. 5,5 (2014/5), ss.77-105.

Tarih boyunca dünyada yaşayan insanoğullu farklı din, kültür ve dilleriyle beraber bir arada yaşama gayreti içinde olmaya çalışmıştır. Bu süreçte insanlığın en zor sorunlarından biri 'bir arada yaşama geleneği' olagelmıştır. Bu süreçte İslam; farklı din, kültür, ırkları eşit ve adil statüde tutarak eşit fırsatlar ve çalışma imkânları sağlamaya çalışmıştır. Çünkü İslam, İslam'ın çoğulcu anlayışı; ırkçılığı, tekipleştirmeyi kabul etmediği, kültürleri, dilleri yasaklamadığı için, ilişki kurduğu toplumların, kültürünün, dilini yok etme amacı gütmemiştir. Yani İslam bulunduğu topraklarda, teorik ve pratik olarak baskıcı olmamıştır.⁰¹

Ayrıca İslam, bir arada yaşama kültürünü bizzat kendi temel kaynaklarında fiilen onaylamış bir

insanlığın tarihi sürecinden bahsederken onların tek bir ümmet olduğunu daha sonra çeşitli sebeplerden dolayı farklılaştıklarından bahsetmektedir.⁰¹ Bu süreçte insanlık birlikten çokluğa giderken Allah, elçiler vasıtasıyla insanları bir arada yaşama noktasında bilgilendirmiştir.⁰² Bu durumun örnekleri İslam toplumlarında çoktur.

Kur'an-ı Kerim'in teorik veya pratik olarak, diğer dinlere bakışı açıktır. İslamiyet, ferdin dini kabulü konusunda hür iradi eğilimi tercih etmektedir. Kur'an, şiddet ve zorlama ile mevcut bütün inançları silip yok etmek değil bilakis O, din hürriyetine kapı açan "Dinde zorlamayı yoktur"⁰³, emriyle inanç, sadece Allah'ın iradesine bağlı bir husus olarak gösterir.⁰⁴ Zaten insanın sahip olduğu bütün haklar Allah'ın iradesine dayanır ve O'nun insana bir bağıışı olduğu dile getirir.⁰⁵Buna bağlı olarak bu

meseleyi de şöyle açıklar : "Eğer, Rabbin dileseydi bütün insanları muhakkak ki bir tek ümmet yapardı. Onlar ihtilâf edici bir halde (işte böylece) devam edip gideceklerdir"⁰⁶. Yine Kur'an-ı Kerim, İslâm dışı inançların sürüp gideceğini Hz. Peygamber'e şu ifadelerle hatırlatır : "Sen ne kadar hırs göstersen yine insanların çoğu iman ediciler değildir."⁰⁷ "Eğer Rabbin dileseydi yeryüzündeki kimselerin hepsi, topyekûn elbette iman eder. Böyle iken sen, hepsi mü'min olsunlar diye insanları zorlayıp duracak mısın?"⁰⁸ "Hakikat sen (Habibim) her sevdiğini hidayete erdiremezsin. Fakat Allah'tır ki kimi dilerse ona hidayet verir ve O, hidayete erecekleri daha iyi bilendir."⁰⁹

Bu nedenle İslâm, ilke olarak bütün insanların yaratılış itibariyle temelde bir olduğunu¹⁰ ve tek bir ümmetten geldiğini¹¹ daha sonra farklı yaşam tarzlarına bürünmüşlerdir.¹² Ama neticede insan, Hz. Âdem'in topraktan, eşinin de Hz. Âdem'in aslından yaratan Yüce Allah, bunları karı koca yaptıktan sonra insanın yaratılışının ikinci safhası olan biyolojik yaratılışla vücuda getirmiştir.¹³ Böylece insanlık ailesi, bir erkekle bir dişiden yaratıldıktan sonra değişik

Temelleri, (İstanbul: Işık Yayınları, 2006.),s. 88; Bekir Topaloğlu, "Din" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul:1994), IX, s. 323.

01. Bakara, 2:213.

02. Fazlurrahman, Ana Konularıyla Kur'an, çev. Alparslan Açıkgenç, (Ankara: 6. bas. Ankara Okulu Yayınları, 2000), s. 314; Orhan Atalay, "Doğu-Batı Kaynaklarında Birlikte Yaşama" (İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı: 1999) ss.111-112.

03. Bakara, 2:256.

04. Mehmet Aydın, "Diyalog Açısından İlahi Dinlerin Birbirine Yaklaşımı", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10. (Konya: 2000) s, 19.

05. Recep Şentürk, "İnsan Hakları " *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 2000) XXII, s. 38; Hüseyin Hatemi, "İslam'da İnsan Hakkı ve Adalet Kavramı" *Doğu ve Batı'da İnsan Hakları*, (Ankara: 1996) s. 3-4; Abdurrahman Elmalı, "Kur'an Çoğulculuk Temelinde Gayri Müslimlerle Dostluk" *Harran Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 5, (Şanlıurfa:1999) s. 43.

06. Hûd, 11: 118.

07. Yusuf, 12:103.

08. Yunus, 10: 99.

09. Kasâs, 28:56; En'âm, 6:35.

10. Nisâ, 4:1

11. Bakara, 2:213.

12. Ali Bulaç, "Medine Vesikasında Dinler ve Topluluklar Arası Diyalog" *Diyalogun Dini ve Tarihi Temelleri*, (İstanbul: Işık Yay.,2006.), s. 88.

13. Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrırcı, İ. Kâfi Dönmez ve Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu*, (Ankara: Diyanet İşleri Bakanlığı Yay. 2006) V, 98.

etnik, kültürel, sosyal özelliklere sahip milletlere ve kabilelere ayrılmış ve irili ufaklı gruplar halinde hayatlarını devam ettirerek sürdürmüşlerdir.

İşte Kur'an, insanlığın bu geldiği son noktadaki milletler ve kabileler halinde farklı yaratılmasındaki ilahî hikmeti «tearuf» olarak açıklamakta ve şu ayetle nazarlara sunmaktadır:

“Ey İnsanlar! Biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık. Birbirinizi tanıyıp sahip çıkmanız için milletlere, sülalelere ayırdık. Şunu unutmayın ki Allah'ın nazarında en değerli, en üstün olanınız, takvada (Allah'ı sayıp haramlardan sakınmada) en ileri olanınızdır. Muhakkak ki Allah her şeyi mükemmel bilir, her şeyden hakkıyla haberdardır.”⁰¹ Şeklindeki mesajıyla bütün insanlara seslenerek başlayan bu ayette Yüce Allah, insanoğlunun farklı ırklarda yaratmasının nedenini ortaya koymaktadır.

Buna göre farklılığın nedeni, insanların birbirleriyle tanışıp görüşmeleri olarak söylemek mümkündür. Bu ayette “tearuf” kelimesi sözlükte karşılıklı olarak birbirini anlamak, tanışmak, birbirinden haberdar olmak ve birbirinden bilgi edinmek anlamlarını taşımaktadır. Terim olarak ise insanların toplum olarak karşılıklı biçimde birbirlerini yakından tanıyarak yardımlaşmaları ve işbirliği içerisinde olmaları denektir. Bu çerçevede “tearuf” kavramı beşerî, sosyal ve kültürel değerler etrafında insanların karşılıklı yardımlaşma ve uzlaşma sağlamalarında gerekli ilk adımını oluşturmaktadır. Buna göre insan topluluklarının birbirlerini sadece isimleriyle ve nesepleriyle bilmeleri ya da

01. Hucurât, 49:13.

toplumların ve milletlerin birbirlerini tanımaları değil; aynı zamanda teâruf, tüm yeryüzünde bulunan farklı dinden ve milletlerin birbirleriyle iletişim kurarak birbirlerine yaklaşabilmelerine ve ortak bir şekilde hayatı beraberce paylaşabilmelerine varıncaya kadar geniş anlamları içine almaktadır.⁰²

Bu ayetin getirdiği mesaj, insanların birbirleriyle iletişim kurmalarını, karşılıklı konuşmalarını ve tanışmalarını öngörmektedir. Ancak bu ayette geçen teâruf ifadesiyle insanların sadece birbirleriyle tanışmaları ve iletişim kurmaları amaçlanmamıştır. Bununla birlikte “teâruf kelimesi, onların birbirleriyle yardımlaşmalarını da kapsamaktadır. Nitekim Râzî, “tearuf kavramını “karşılıklı yardımlaşma” ve “iyilikte yarışma” şeklinde yorumlamaktadır.⁰³ Elmalılı da “birbirinizi tanıyasınız” anlamındaki “liteârafû” ifadesine, “bir birlerinizle yardımlaşma içerisinde olmanız ve birbirinizi seversiniz” manalarını da ilave ederek ⁰⁴ insanlar arası ilişkilere dikkat çekmektedir.

Bu ayetin gelmesiyle Kur'an-ı Kerim'in hitap şekli bütün insanlığı içine alacak şekilde genişleyerek; müminlerden bütün insanlığa yönelmiştir. Buna göre “en-Nâs” kavramı, bütün insanları içine

02. Ali Can, *Kur'an'da Ehl-i Kitap'la Diyalog*, (Ankara Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2010) s. 103-104; Sadık Kılıç, “Medeniyetler Çokluğu Varoluş Zenginliğimizdir” (Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2006) 26, ss. 3-4

03. Fahrettin er-Razi, *Tefsiri Kebir (Mefatih'ül Gayb)*, çev. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeli, Sadık Kılıç, Sadık Doğan, (Ankara:1995) XX, s.236

04. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Eser Neşriyat, 1971) VI, s. 4478.

alacak şekilde İslâm mesajının evrensel-
liğini ortaya koyarken öte yandan başta
din, dil, ırk, renk ve kültür olmak üzere
tüm farklılıkların üstünde bütün insan-
ları kapsayan cins bir kavram olduğunu
göstermektedir.⁰¹ Buna göre ayet;
dili, dini ve etnik kökeni ne olursa olsun
bütün insanlığa barış ve esenlik mesajı
vermektedir. Şu halde birçok açıdan
farklı yaratılmış olan insanoğlu, üzeri-
ne düşen sorumlulukları yerine getire-
cek ve dünyayı daha yaşanılır bir huzur
iklimine kavuşturmak için bu farklılığı
ve farklılığın getirdiği dini ve kültürel
değerlerin varlığını kabullenecektir. Bu
realite ile insanlığa bakıp ortak yaşa-
manın yollarını bularak husumet ve kin
içinde değil, hayırda yardımlaşma için-
de olunması esas alınmalıdır.

80

Bu ayette ki “Biz sizi bir erkek ve
bir kadından yarattık.” ifadesi, tüm in-
sanların aynı anne ve babadan geldiği
gerçeğine dikkat çekmektedir. Çünkü
insanlık, bir tek iradenin mahsulüdür,
bir tek asıldan tek bir nesepten gelmek-
tedir.⁰² Buna bağlı olarak dilleri, ırk-
ları, renkleri, cinsiyetleri ve dinleri ne
olursa olsun bütün insanlar, Hz. Âdem
ve Hz. Havva'nın çocukları olmaları
yönüyle kardeştir. Bu durumda, bir
baba ve anneden gelme kardeşler olan
tüm insanlar,⁰³ insanlık ailesinin üye-

si sayılmaktadırlar. Kur'an'ın dindeki
kardeşlikten başka, evrensel ve biyo-
lojik bağlamında Hz. Âdem'den gelen
kardeşliğin var olduğunu açıkça ifade
etmektedir.⁰⁴ O halde, aynı büyük aile
içerisinde yer almanın bir gereği olarak
aile bireylerinin, ontolojik bağlamda bir
insan kardeşliğine sahip olmaları, ön-
celikle onların birbirleriyle tanışmalarını
ve ilişki kurmalarını, sonra da kendi
aralarında barış, huzur ve güven içinde
beraberce yaşama yolları aramaları ge-
rektirmektedir.

Daha sonra “biz sizi farklı millet
ve kabilelere ayırdık ki tanışasınız.”⁰⁵
Ayetiyle insanların farklı kabile ve mil-
letlere ayrılması, Yüce Allah'ın bir tak-
diri olup, insanların hiçbir kuvvet ve
paylarının olmadığı bir realitedir. Bu
yüzden insanın şeref ve değerini, kendi
iradesiyle kazanmadığı etnik bir unsur-
la övünmesi, şaşılacak bir davranıştır.⁰⁶
Bu noktada bütün insanların tek anne
ve babadan gelen soy kardeşler olmaları
ve etnik kökenlerinin ilahî takdir çerçe-
vesinde gelişmesi, onların birbirlerine
karşı üstünlük taslamalarını ve övün-
melerini engellemektedir. Bu yüzden
insanlar birbirlerine karşı övünmek için
değil birbirleriyle tanışmak için yaratıl-

çev. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeli, Sadık

Kılıç, Sadık Doğan,(Ankara:1995), VII, s.306

04. Muhammed Abdullah Draz, *Kur'an'ı
Anlamaya Doğru*. Çev. Salih Akdemir,(Mim.
Yay.1958),s.109:Fazlur Rahman Enseri,
İlimden felsefeden Dine, çev. Kemal Kuşçu,
(Ankara: Nur Yayınları, 1967) ss.56-57;Orhan
Atalay, *Doğu-Batı Kaynaklarında Birlikte
Yaşama*. (İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar
Vakfı,;1999)s.111-12

05. Hucurat,49:13

06. Ali Can, *Kur'an'da Ehl-i Kitap'la Diyalog*,
Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü
Basılmamış Doktora Tezi,(Ankara:2010)
ss.103-104.

01. Orhan Atalay, *Doğu-Batı Kaynaklarında
Birlikte Yaşama* ,(İstanbul: Gazeteciler ve
Yazarlar Vakfı,1999) s.89.

02. Seyit Kutup, *Fizilal Kur'an*, çev.İ.Hakkı
Şengüller, Bekir Karlığa, M.Emin
Saraç,(İstanbul: Hikmet Yay., 1979), XII,
s.507-508

03. Elmal'lı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini
Kur'an Dili*,(İstanbul: Eser Neşriyat 1971)
II, s.1271;Mehmet Vehbi, *Hulasat'ül Beyan*,
(İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1991)XXIV,
ss.5506-5507; Fahrettin er Razi, *Tefsiri Kebir*,

mıştır.⁰¹ Buna göre İslâm açısından hiç bir millet ve topluluğun, diğerine karşı soyca üstünlük taslaması söz konusu olamaz. Diğer taraftan Kur'an'ın öngördüğü tearuf prensibi, günümüzdeki etnik, kültürel ve dinî kaynaklı olduğu söylenen toplumsal çatışmalara karşı bütün insanların barış ve huzurunu sağlamada önemli bir basamak oluşturmaktadır. Çünkü Kur'an, farklılıklar içerisinde bulunan bütün toplum ve milletleri, köken birliğinde ve evrensel insanî değerler çerçevesinde uzlaştırmaya davet etmektedir. İşte İslâm'a göre hem tüm insanlar arasında köken birliğinin olması, hem de farklılıkların tearuf maksatlı olması, evrensel insanlık kardeşliğini sağlama potansiyeline sahip bulunmaktadır. Şu halde insanların farklı dinlere inanmaları, bundan sonra da devam edecektir. Bu yüzden Müslümanlar, değişik din mensuplarının varlığını yok sayamazlar. İşte yukarıdaki ayetlerle birlikte Hucurat suresinin 13. ayeti değerlendirildiğinde insanlar arasındaki dini ve etnik farklılıkların, Yüce Allah'ın takdiri çerçevesinde gerçekleşen birer olgu olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı "tearüf" kavramının, çağımızdaki toplumsal çatışmalara çözüm arayışları çerçevesinde geliştirilen "kimlik", "çoğulculuk", "kültürel izafiyet", "farklılık" ve "eşitlik" gibi aktüel konulara ilişkin olarak derinlemesine araştırılmasının kaçınılmaz bir zaruret olduğu bir geçektir. Böylece farklı dine ve inanca mensup insanların

01. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Eser Neşriyat, 1971) II, s. 1271; Mehmet Vehbi, *Hulasat'ül Beyan*, (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1991), VI, ss. 4477-4478.

birbirleriyle tanışıp kaynaşmalarına ve iletişim halinde olmalarına yönelik bir engelin bulunmadığı anlaşılmaktadır.⁰² Aynı şekilde bu ayetler, inanç sahasında farklı dinleri ve o dinlerin müntesiplerini kabullenmenin gerekliliğini de ortaya koymaktadır. Bu kabullenme ise onların varlıklarını, hayatlarını ve dinî yaşamlarını kabullenmedir. İşte bu sebeple çalışmamızda, İslam kültürünün farklı dinlere bakış açısını Kur'an'dan ve İslam âlimlerinin görüşlerinden, pratik temellerini ise Hz. Peygamber'in ve tarih boyunca tüm Müslüman milletlerin ortaya koydukları tecrübelerden hareketle tespit ederek ortaya koymaya çalışacağız. Bunu yaparken de Dinler tarihinin karşılaştırmalı (Mukayeseli) metodundan faydalanacağız.

A- Kur'ân-ı Kerim'de işaret edilen dinler ve bu dinlere karşı tutum

Kur'an-ı Kerim, evrensel bir ilahi kitaptır. Kendi inananlarının yanında, İslam dışı dinlere ve onların müntesiplerine de hitap etmesi doğaldır. Kur'an Kerim her şeyden önce insanı yeryüzünde Allah'ın halifesi olduğu⁰³ gerçeğini vurgulayarak bütün insanlığı muhatap aldığını ve insanlığa din olarak İslami seçtiği mesajını verir.⁰⁴ Daha evvel gelen peygamberlerinde aynı kaynaktan geldiği vurgusunu yapar.⁰⁵ Ayrıca İslam'ın bütün zamanla-

02. Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrı, İ. Kâfi Dönmez ve Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu*, (Ankara: Diyanet İşleri Bakanlığı Yay. 2006) V, 97; Orhan Atalay, *Doğu Batı kaynaklarında Birlikte Yaşama*, (İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı, 1999) s. 110, 112.

03. Bakara, 2:30.

04. Bkz. Maide, 5:3.

05. Al-i İmran, 3:85; Nisa, 4:125; el-Maide, 5:3; Şuara, 42:13.

rı kuşattığını da gösterir. Bu zaman süreçlerinde bütün insanlar için farklı kanun, emir ve nehiyeler bulunduğu tek bir din değil Yaratıcının insanları denemesi için farklılaştırdığı görülmektedir.⁰¹Bu bağlamda din, tek ve her yerde ve her zaman da aynı olduğu halde, dinin emirleri, zaman ve mekâna göre değişiklik göstermiştir.⁰²Buna göre Hz. İsa ve Hz. Musa'nın getirmiş olduğu mesajların özü temelde birdir.⁰³Kur'an-ı Kerim bunlardan bahsederken hepsinin kaynağının Kur'an-ı Kerimi gönderen kaynakla aynı olduğunu vurgular. Bu sebepten dolayı da İlahi kitaplar arasında da bir ilişki olduğu bir gerçektir.

Bu bakış noktasından Kur'an'ın gayesi, şiddet ve zorlama ile mevcut bütün inançları silip yok etmek değildir. İslâm dışı inanç sistemlerinin varlığını kabul eden Kur'an-ı Kerim, bu inançlara karşı da en insanî ve en mantıkî politikayı takip eder. "Sizin dininiz size, Benim dinim de Bana..."⁰⁴ Prensibi ile herkesi inancı ile baş başa bırakır. Fakat bu uygulama içinde Kur'an, kendi içine çekilip kabuğuna kapanmış⁰⁵ pasif bir durum sergilemez. O'nun gayesi bütün insanlığı, Yaratıcıya, Hakka, iyiliğe, en güzele

01. Hac, 22:67.

02. Mustafa Alıcı, *Müslüman Hıristiyan Diyaloğu*, (İstanbul: İz yayıncılık, 2011) s. 366.

03. Şuara, 42:13.

04. Kâfurun, 109: 6.

05. Mehmet Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, (Konya:1989) s. 6; Muhammed Abdullah Draz, *ed-Din*, Kuveyt: 1974, s. 184; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. M. Sait Mutlu, (İstanbul: İrfan Yay. 1966). s. 431; Günay Tümer, *Biruni'ye Göre Dinler ve İslam Dini*, (Ankara: 1986), s. 210; Günay Tümer, "Budizm" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul:1992) VI, s.360.

davettir. Bundan dolayı, bu Yüce amaç içinde Kur'an-ı Kerim, Allah'ın elçisine ve dolayısıyla topyekûn mü'minlere şu ince ve nazik davet metodunu tavsiye eder " (*İnsanları*) *Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle davet et. Onlarla mücadeleleri en güzel yol hangisi ise onunla yap.*"⁰⁶ Şeklindeki tebliğin muhatapları topyekûn insanlıktır. Bu insanlığa karşıda barış yolunu tercih edip iyi ilişkiler içinde olmalarıdır. Mevdudi, Kur'an ayetlerini⁰⁷ yorumlarken Müslümanların küfre karşı tahammül etmeyi değil, sabırlı ve affedici olmaların, intikamı tavsiye etmediğini vurgular.⁰⁸

Kur'an-ı Kerim, dinlerden bahsederken bir kısmını isimce açıktan bahsederken bazılarını işari olarak dile getirir. Şimdi Kur'an-ı Keriminin bu dinlerden nasıl bahsettiği konusunda bilgi vermeğe çalışalım.

1- Kur'an-ı Kerim'de açıkça zikredilmeyen dinler ve bunlara karşı yaklaşım

a-Budislik: Hz. Muhammed(sav) devrinde Budizm dünya dinlerinden biriydi. Budist tüccarlar, Arabistan'ın Güney-Doğusundaki büyük fuarlara kadar gelirlerdi. Dillerinin farklı oluşu ve Arabistan'a uzaklıkları bu dinin Araplar arasında çok az tanınmasına sebep olmuştur. Kur'an-ı Kerim bu din-den doğrudan doğruya ismiyle hitap etmez. Ancak bazı Müslüman araştırmacıların keşifleri Budizm'in Kur'an-ı Kerim'de "Zü'l-kıfl" den maksadın Buda olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu görüşe

06. Nahl, 16:125.

07. Casiye, 45:14; Mü'minun, 23:96; A'raf, 7:199.

08. Ebu'l A'la el- Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayhani , Ali Ünal vd., (İstanbul: İnsan yayınları, 1987),v.s. 305.

göre 'Kifl'den olan' demek olup bunun da Gotama Buda'nın doğum yeri olan *Kapilavastu*'lu demektir olduğunu söylerler. Kur'an-ı Kerim'de Tin süresinde geçen *incir ağacının*, Buda'nın altında Nirvana'ya ulaştığı yaban inciri ağacı (Bodhi) olduğu belirtilmektedir.⁰¹ Kur'an-ı Kerim'de kendisinden bahsedilen sadece Sabiiler ve Mecusiler değil, bunların dışında paganist Harranlılardan Hindulara kadar bütün inanç grupları İslam toplumunun içindeki ehli kitap ve ehli zimmet sayılarak, ehli kitap muamelesi yapılmıştır.⁰² *Böylece Budizm'de İslam'ın bu engin hoşgörüsünden nasibini almıştır.*

b-Hinduizm: Hint kutsal kitaplarından Puranalar'a bir telmih olduğu ifade edilmektedir.⁰³ Diğer yandan, Kur'an'da "önceki sahifeler"⁰⁴, "öncekilerin sahifeleri"⁰⁵ ifadeleriyle özellikle ikincisiyle Hin kutsal kitaplarının kastedildiği belirtilmektedir.⁰⁶ Buna bağlı olarak İslâmiyet'in yayılması ve Ehl-i kitap kavramının genişlemesi üzerine Hint dinleri de bu kapsama alınmıştır. İslâm'ın o ülkelere ulaşmasıyla Müslümanların Hint kadınlarıyla evlenmeleri onları Ehl-i kitap statüsünde tuttuklarını gösterir.⁰⁷ Sonuç olarak, Hint Müs-

lüman ilişkileri açısından Hint fatihi Muhammed b. Kasım es-Sakafî, Hindu- ların tapınaklarıyla ilgili yayınladığı ta- limatında: "Buda tapınağı, Mesihlerin kilisesi, Yahudilerin havrası, Mecusile- rin Ateşgedeleri gibidir" diyerek Hint dinlerinin de dünyanın büyük dinleri arasında İslam'ın koruyucusu Çatısı al- tına almıştı.⁰⁸ Bu durum İslam'ın diğer dinlere yaklaşımı ve ilişkileri noktasın- da bize bir bakış açısı vermektedir.

B-Kur'an-ı Kerim'de adı geçen ina- nış ve dinlere karşı yaklaşım

1-Müşriklik: İslam dininin, şirk ve müşriklere bakışı ihtiyatlıdır. Çünkü Kuran'da "Şirk en büyük zulümdür."⁰⁹ Şeklinde ifade edilir. Şirkin kendilerin- de sembolize edildiği putlar "kirlilik ve pislik"¹⁰ Olarak vasıflandırılır. Tevhit inancı açısından bunlar değişmez hü- kümlerdir.

Ayrıca belirtmek gerekir ki şirk, Hz. Peygamber zamanına münhasır Mekke veya Arap yarımadasında gözlenen ta- rihsel bir kategori değil; kıyamete kadar ve dünyanın her bölgesinde görülebile- cek evrensel bir bakış açısı, Allah karşı- sında bir tutumdur.

01. Remzi Kaya, "Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i kitap Kavramları", Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitap (Ensar Neşriyat, İstanbul:2007) s, 103.
02. Şinasi Gündüz "İslam Öncesi Dönemde Ehl-i Kitap", Kur'an-ı Kerim Ehl-i kitap (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007) s. 28.
03. Remzi Kaya, "Ehl-i Kitap" TDVİA, (İstanbul: 1996), X, s. 517; Şinasi Gündüz, *Sabiiler Son Gnostikler*, (Ankara: 2. Bs. Vadi Yay. 1999) s.68.
04. Ala, 87:18.
05. Şuara, 26:196.
06. Remzi Kaya, "Ehl-i Kitap" TDV İA, X, s. 517.
07. Abdulkadir İnan, *Eski Türk Din Tarihi*,

- (İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi, 1976),s. 189; Remzi Kaya, "Ehl-i Kitap" TDV İA, X, s. 517; Remzi Kaya, "Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i kitap Kavramları", Kur'an-ı Kerim Ehl-i Kitap (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007) s, 98, 103; İbrahim Canan, "Peygamberin Ehl-i Kitap' la Diyalogu", *Diyalogun Dini ve Tarihi Temelleri*, (İstanbul: Işık yay..2006) s. 117; Goldziher, I., "Ehl-i Kitap". İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993). IV, s. 208-209; Şinasi Gündüz "İslam Öncesi Dönemde Ehl-i Kitap", (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007, s. 28.
08. Orhan Atalay, *Doğu Batı kaynaklarında Birlikte Yaşama*, (İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı, 1999) s. 355.
09. Lokman, 31: 13.
10. Hac, 22: 30.

Böyle olmasına rağmen Kur'an-ı Kerim Müslümanların her dönemde müşriklerle bir arada yaşayabilecekleri gerçeğinden hareketle onlarla olan ilişkilerini tanzim ederken bazı hususlara dikkat çeker. Tevbe Suresi'nin girişinde⁰¹ açıkça belirtildiği ve Hz. Peygamber'in siyer ve sünnetinde ortaya koyduğu gibi hiçbir müşrik "Allah'a şirk koştuğu" için öldürülmez. Muharrip ise onunla savaş hukuku dâhilinde savaşılar, anlaşmalı ise anlaşmanın şartlarına riayet edilir.⁰²

Müslümanlarla müşrikler bir arada yaşarken, hayatın pratikleri içinde konuşur, tartışır, ticaret yapar, komşu olurlar. Ortak sorunların çözümü ve sorumlulukların yerine getirilmesi için bir araya gelirken dikkat edilmesi gereken iki önemli husus vardır: Bunlardan biri müşriklerin İslam'ın temel değerleriyle "alay" etmelerine fırsat verilmesi; diğeri "karşılıklı sövme, nefret ve çatışmanın her iki tarafa, her iki tarafın kutsallarına zarar verme ihtimali yüksek olduğundan bundan kaçınılması. Birincisine göre: Eğer inkârcılar İslam'la alay ediyorlarsa, onlarla dostluk ilişkisinin kesilmesi lazım: *Ey iman edenler, sizden önce kendilerine kitap verilenlerden dininizi alay ve oyun (konusu) edinenleri ve kâfirleri dostlar (veliler) edinmeyin. Ve eğer inanıyorsanız, Allah'tan korkup-sakının*⁰³. Diğer müeyyide İslami değerleri alaya alanların meclisini terk etmek, bundan onlar vazgeçinceye veya gündemi değiştirenceye

kadar konuşma ve müzakereyi boykot etmek: *Ayetlerimiz konusunda 'alaylı tartışmalara dalanlar:' Onlar bir başka söze geçinceye kadar- onlardan yüz çevir. Şeytan sana unutturacak olursa, bu durumda hatırlamadan sonra, artık zulmeden toplulukla beraber oturma.*"⁰⁴ "O, size Kitap'ta: 'Allah'ın ayetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğinizde, onlar bir başka söze dâhîp geçinceye kadar, onlarla oturmayın, yoksa siz de onlar gibi olursunuz' diye indirdi."⁰⁵

Daha çarpıcı olanı Müslümanların şu veya bu sebepten mesela kızgınlık anında kabaran öfke sebebiyle vs. inkârcıların kutsallarına, ilahlarına, putlarına sövmekten sakındırılmasıdır: "Allah'tan başka yalvarıp-yakardıklarına (taptıklarına) sövmeyin; sonra onlar da haddi aşarak bilmeksizin Allah'a söverler. İşte böyle, biz her ümmete yaptıklarını süslü (çekici) gösterdik, onların son varışları Rablerinedir."⁰⁶ Katade'nin verdiği bilgilere göre Mekke'de Müslümanlar putperestlerin ilahlarına sövüyordu, bu ayet sövmeyi yasakladı.⁰⁷ Kutsallarına saldırı yapılanlar mukabele ile Müslümanların kutsallarına saldırır; cahillik sonucu yüce Allah'ı ağızlarına dolarlar ki bu, buna sebep olanı da günaha sokar. Dahası bir arada-beraber yaşamayı mümkün olmaktan çıkarır, sürekli gerilim, kutuplaşma ve çatışma doğurur. Oysa asıl olan barış ve sükûnet içinde tebliğdir ki, bunun da yolu "Rabb'inin

04. En'am, 6: 68.

05. Nisa, 4: 140.

06. En'am, 6:108.

07. İsmail b. Ömer b. Kesir, Tefsir'ül Kur'an 'il Azim Çev. Bekir Karlığa. Bedrettin Çetiner, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983) c. VI. ss. 2792-2793.

01. Tevbe, 9:1-7.

02. Orhan Atalay, "Doğu-Batı Kaynaklarında Birlikte Yaşam", (İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı,1999) s. 411.

03. Maide, 5: 57.

yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel bir biçimde mücadele et."⁰¹ Şeklinde ki emridir.

Din müntesipleri arasında "ihtiram" varsa, Müslümanların müşriklerle ilişkisi onların hayat haklarına riayetkâr olmak ve karşılıklı anlayış içinde tebliğ görevini yürütmektir. Bu, şirkin veya puta tapıcılığın sahiden kutsal kabul edildiği, doğruluğu ve hakkı ifade ettiği veya tevhid inancında olanların puta ve putçulara saygı duyduğu anlamına gelmez. Putpereste gösterilecek yegâne saygı hayat hakkı, can güvenliğidir, yoksa putu, inancı veya inancının gereği pratikleri değildir. Bununla beraber İslamiyet'e girmeye veya Müslümanlar gibi yaşamaya da zorlanamaz. Puta tapanların kutsallarına sövülmez, Kutsal değerlere saygı ilkesine aykırıdır.

Kur'an'da, İslamiyet'in ortaya çıkışı esnasında Arabistan'daki mevcut dinler zikredilirken müşrikleri ayrı bir grup olarak bildirilmiştir: "O iman edenler, o Yahudiler, o Sabiiler, o Nasrâniler, o Mecûsiler ve Allah'a eş koşanlar Yok mu? Allah, kıyamet günü bütün bunların aralarını mutlaka ayıracaktır..."⁰²

Müfessirler, bu ayetteki eş koşanlar cümlesini putlara tapanlar olarak Allah'a şirk koşarak, sayısız ilahlara inanan, Müslüman, Yahudi, Hıristiyan, Sabii ve Mecusi olmayan, puta tapanlara verilen isim olarak açıklamışlardır.⁰³ Nitekim Kur'an-ı Kerim, hiçbir dine karşı göstermediği şiddeti bu inanç şekline karşı göstermiştir. Ve bu düşünüş

01. Nahl, 16:125.

02. Hacc, 22:17.

03. Elmalı'lı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Eser Neşriyat, 1971) V, ss. 3390.

tarzının mantıksızlığını kıyamet gününde müşriklere Allah'ın soracağı şu sualle ortaya çıkarmaktadır: "Müşriklere şöyle denecek: (Azaptan kurtulmanız için) yalvarın bakalım ortaklarınıza (putlarınıza)! Onlar da yalvaracaklar. Fakat kendilerine karşılık vermeyecekler. Hiçbir yardımda bulunmayacaklardır. Hepsi azabı göreceklerdir. Önceden onlar Hakk'ı kabul edip hidayete eredyiler ya!"⁰⁴ Putperestliği bu ölçüler içinde tenkit eden Kur'an-ı Kerim yine ölçüyü kaçırmamakta ve başlangıçtaki genel din politikasının hudutları içinde kalmaktadır. Hz. Peygamberin tebliğ ettiği mesaj, sosyal, ekonomik, siyasi, zihni, kültürel kısacası toplumsal hayatın bütün yönlerini kapsamaktadır. Böylesi ilahi bir misyonla tebliğe başlayan Hz. Peygamber, Arap müşrikleri tarafından muhalefetin birçok yüzü ile karşı karşıya gelmiştir. Her gelen vahiy, insan ve toplumun zihni, iktisadi, siyasi, kültürel ve dini yapıları itibarıyla değiştirilmesini telkin etmiştir. Çünkü Arap müşrikleri sosyal hayatta tam bir sapma içindeydiler. Medine'ye hicrete kadar süren dönem boyunca müşrikler Mekke'de hâkim unsur olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Güçlü olan müşrikler Hz. Peygamber ve arkadaşlarına düşmanlıkta sınır tanımamışlardır. Müslümanlar ise uğradıkları her türlü haksızlığa rağmen, on üç yıllık bir süreçte saldırganlıktan uzak barışçı bir tavır sergilemişlerdir. Mekke döneminin sonlarına doğru ilişkilerin gittikçe gerginleştiği dönemde bile İslam'ın tercih ettiği yol, en güzel tarzda mücadele, tartışma ve karşılıklı ilişki yoludur.

04. Kasas, 28: 64.

“Rabbin yoluna hikmetle ve güzel öğütlerle davet et! Onlarla en güzel biçimde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin yolundan sapmanı bilendir ve hidayete ereni de bilendir.”⁰¹

Müşrik telakki edilen Arap putpe- restlerinden diğer din mensuplarına (Ehl-i Kitaba) tanınan imtiyazlardan tamamen farklı olarak ne cizye alınmış, ne kadınları nikâh edilmiş ne de kestik-leri yenilmiştir. Bu manada Arap müşrik-leri, mürtetlerle eşit görülmüştür.⁰² Görülen o ki tutumları sebebiyle Kur’an-ı Kerim bu dine ve bu dine mensup olan- lara diğer herhangi bir dine tabi olandan daha şiddetli bir muhalefet göstermiş- tir. Hz Peygamberin uygulamaları da Kur’an vahyi doğrultusunda gerçekleş- miştir. Müşriklere karşı bu sert ve dışla- yıcı hükümlerin sebebi, Müslümanlara karşı fiili düşmanlıkları, sözlerine ve an- laşmalarına sadık kalmamaları ve Müs- lümanların dokunulmazlıklarına saygı göstermemeleridir. İşte bu sebeplerle Hz. Peygamber Kureyş müşrikleriyle savaşmak zorunda kalmıştır. Kur’an-ı Kerim müsamahakâr politikasının içi- ne amansız düşmanı olduğu müşrikleri de şu açık ifadelerle sokar: “Eğer müş- riklerden biri sana aman dilerse, ona aman ver. Ta ki Yüce Allah’ın kelamını dinlesin. Sonra onu emin olduğu yere kadar ulaştır. Çünkü onlar, (hakika- tı) bilmeyen bir kavimdir.”⁰³Kur’an-ı Kerim’in toleranslı politikasının geniş- liği, müşriklere kadar böylece uzanır-

ken, İslam dışı inanç sistemlerine karşı Kuranikerim’in genel tavrı da iyice açık- lığa kavuşmuş olmaktadır.

Kur’an-ı Kerim, İslâm dışı inanç si- stemlerinin varlığını ve onların inanan- larının mevcudiyetini kabul etmekle beraber, zorla İslâm’a getirilmesini tas- vip etmeyerek; yer yer ve fazla ayrıntıya girmeden bu inanç sistemlerinin çeliş- kilerini ve İslâm’ın itikad esasları karşı- sındaki geçersizliklerini de göstermiştir. Kur’an-ı Kerim’in bu tavrı, O’nun tole- ranslı politikasına eksiklik getirmez. Çünkü Kur’an’a göre, hiç kimse inan- cından dönmeye zorlanamaz. Kur’an-ı Kerim’in bu eleştirel tavrı, sapık inanç sahiplerinin doğru yola gelmeleri için sadece bir uyarı niteliği taşır. Netice iti- bariyle, Müslümanlarla müşrikler ara- sındaki ilişki inanç ve düşünce alanında akrabalık anlamına gelen *velayet* dışın- da, her türlü iyilik üzerine yardımlaşma ve ilişkinin caiz olduğu noktasındadır.

2-Hanîflik: Kur’an-ı Kerim’in konu ettiği bir diğer inanç şekli de Hanîfliktir. Kur’an-ı Kerim’de Hanif kelimesi on yerde “hanîf” çoğulu olan hunefâ ise iki yerde ⁰⁴ geçmektedir. Bu on iki yerin dokuzunda Hanîfliğin mü- şirlikten farklı ve onun karşıtı olduğu belirtilmektedir.⁰⁵Bu arada sekiz yerde Hz. İbrahim’in imanını ifade etmekte⁰⁶, bu sekiz yerin beşinde aynı zamanda din manasına gelen “millet” kelimesi yer al- makta, bir yerde de bizzat Hz. İbrahim

01. Nahl, 16: 125.

02. M.Ali Kapar, “Hz. Peygamberin Müşriklerle Yaptığı Bazı Anlaşmalar”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. II, (Konya:1986) s. 300.

03. Tevbe, 9:6.

04. Hac, 22:31; Beyyine, 98:5.

05. Bakara, 2:135; Âl-i İmrân, 3: 67, 95; En’âm, 6:79, 161; Yûnus, 10:105; Nahl, 16:120, 123; Hac, 22:31.

06. Bakara, 2:135; Âl-i İmrân, 3:67, 95; Nisâ, 4:125; En’âm,6:79, 161; Nahl, 16:120, 123.

kendini hanîf diye nitelemektedir.⁰¹

Hanîf kelimesi Kur'an'da bir taraftan Hz. İbrahim'in imanını ifade etmek için ve müşriklğin karşıtı olarak kullanılırken diğer taraftan Hz. İbrahim'in Yahudi ve Hıristiyan olmadığı⁰², ehl-i kitabın Hanîfler olarak Allah'a kulluk etmekle emroldukları⁰³ vurgulanmaktadır. Ayrıca Hz. Muhammed(sav)'e ve ona uyanlara hanîf olarak Allah'a kulluk etmeleri emredilmiştir⁰⁴. Buna göre Hanîflik müşriklik olmadığı gibi Yahudilik ve Hıristiyanlık da değildir: Allah'ın başlangıçtan itibaren insanlara bildirdiği, insanın tabiatına en uygun olan tevhid dinidir.

Kur'an-ı Kerîm, hanîf kelimesini İslâm'la eş anlamda kullanır, Tevhid inancının sahibi olarak Hanîf'i tasvip eder. ⁰⁵Bunun yanında Hanîflik terimi, Hz. İbrahim tarafından tebliğ edilen dine isim olarak da kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim Hanifliği İslam'ın dışında ayrı bir inanç olarak geçmez; Hz. İbrahim'in "bir Hanîf ve bir Müslim olduğu, müşriklerden olmadığı" vurgulanır. Ayrıca bir ayette genelde bütün Müslümanlara yönelik olarak "Hanifler" ifadesi kullanılır.⁰⁶

Dolayısıyla hatadan yüz çeviren doğrudan sebat eden (Hanîf) ve Allah'a teslim olan (Müslim) özelliklerine sahip olan Hz. İbrahim'in de Kur'an'da anılan diğer bütün peygamberler gibi insanları Allah'ın dinine davet eden bir

elçi olduğu Kur'an da açıklanmaktadır. İslam'dan önce Mekke civarında geleneksel Arap dinini kabul etmeyen ve bir çeşit monoteizmi savunan kişilerde Hanîf olarak bilinmektedir.⁰⁷Bütün bunlar, hanîf kelimesinin Kur'an'da hem putpeştliğin hem de Yahudilerle Hıristiyanların bozulmuş tevhid inancının karşıtı olarak kullanıldığını göstermektedir.⁰⁸

3-Sâbiîlik: Sabiîlik aslen ilahi kaynaklı dinlerdendir. Bunlar, Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İdris, Hz. Sit ve Hz. Yahya gibi peygamberleri, peygamber olarak kabul etmektedirler. Buda gösteriyor ki Sabiîlik aslen ilahi dindir.⁰⁹. Tarih boyunca çeşitli akımlardan etkilenen Sabiîlik aslında olmayan pek çok şeyi bünyesine alarak yeni veçhelere bürünmüş ve apayrı bir inanç sistemi hâline gelmiştir. Yüce Allah'ın indirdiği her din, tek bir Allah inancı fikrine dayanır. Sabiîlik de böylele olmasına rağmen, sonradan inanılan tek ve Yüce Allah fikri, müşriklerin inancına benzetilmiştir. Şöyle ki: Her ne kadar dünyayı yaratan bir tek Allah olsa bile, insanlar Allah'a ancak temiz olan Ruhaniyyûn (melekler) aracılığı ile ulaşabilirler. Ancak zamanın geçmesi ile Allah'a ibadet unutulmuş, ibadet meleklerle, yıldızlara yapılagelmiştir. Daha da ileri gidilerek bunlar için yeryüzünde yapılan putlara yapılır

01. En'âm, 6:79.

02. Âl-i İmrân, 3:67; Bakara, 2:135.

03. Beyyine, 98:5.

04. Yûnus, 10:105; Rûm, 30: 30.

05. Âl-i İmrân, 3: 67, 95; En'âm, 6:79, 161; Nahl, 16:120; Rûm, 30: 30.

06. Hacc, 22:31.

07. Şinasi Gündüz, "Hanîflik" Din ve İnanç sözlüğü, (Ankara: 1998.) s.155.

08. Bkz. Neşet Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, (Ankara:1971) s. 158–159; Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, Çev. Süleyman Ateş, (Ankara: 1975), s. 95–99, 105 – 106, 110 –111; Mehmet Esgin, *Kuran-ı Kerimde İslam Dışı Dinler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Selçuk Üniv. Sos. Bil. Ens. (Konya. 1990) s. 42.

09. M. Fatih Kesler, *Kur'an'da Yahudiler ve Hıristiyanlar* (Ankara:1993), s. 46.

olmuştur⁰¹

Kur'an-ı Kerim, İslâm dışı dinleri sayarken Sabîiler 'den sadece ismen bahsetmekte ve inançları, ibadet şekilleri veya nerede yaşadıkları gibi konular hakkında bilgi vermez. Güney Mezopotamya'da yaşayan ve ışık-karanlık düalizmine dayalı gnostik⁰² inançlarıyla tanınan Sabiiler, bizim için önemli olan tarafı, yüz yıllardır iç içe yaşamakta ve komşuluk yapmakta olmamız ve Kur'an-ı Kerim de zikredilmesidir.⁰³ Kur'an-ı Kerim, Sabîi kelimesi çoğul şekliyle (Sabîi) üç ayette⁰⁴ bahseder. Sabîilerin İslâm inançlarına göre hareket ettikleri takdirde kendileri için hiçbir korkunun olmadığını belirtir. Ayrıca Sabilerin kendi inançlarının Hak olduğu konusundaki yanlış görüşlerini de Kıyamet günü ortaya çıkacağını bir diğer ayette⁰⁵ açık bir şekilde gösterir. Sabilerin dinleriyle ilgili olarak ilk dönem İslâm âlimlerinden Katâde b. Diâme onların meleklerle taptıklarını, Zebur okuduklarını, beş vakit namaz kıldıklarını ve güneşe tazimde bulduklarını söyler. Ebu Hanife de Sabîiler 'in Ehl-i kitaba mensup oldukları ve Zebur okudukları görüşünü kabul etmektedir. Ona göre Sabilerin kesitiği hayvanların eti yenilebilir ve kadınlarıyla

la evlenilebilir bulduğunu buna karşın Ebû Yusuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ise yıldızlara taptıkları için bunların Ehl-i kitap sayılmayacağı, dolayısıyla kestiklerinin yenemeyeceği ve kadınlarıyla evlenmenin caiz olmayacağı görüşündedir. Evzâî ve İmam Malik, Sabîiler 'in müşrikler ve Hıristiyanlardan bir grup olduğunu, kutsal kitaplarının bulunmadığını söyler.⁰⁶ Sabilere de hukuki olarak genelde Mecusilere yapılan muamele yapılmıştır. Yani Hz. Peygamber, kadınlarının nikâhlanmamak ve kestiklerini yememek kaydıyla Mecusilerin cizyeye bağlanmasına izin vermiştir⁰⁷

Her ne kadar sabilere zimmî statüsü uygulansa da Müslümanlarla zaman zaman sorunlar yaşanmıştır. Onların Müslümanlardan memnun olmadıklarının en büyük göstergesi olarkten Hz. Peygamberden 'kan dökücünün oğlu Arap' olarak söz etmektedirler⁰⁸Bütün bunlara rağmen ilk İslami devletlerinde çok sayıda Sabîiler çeşitli kamu hizmetlerinde görevlendirilmişlerdir.⁰⁹ Bu durum Müslümanların sabilerle olan iyi ilişkilerine ışık tutmaktadır.

4-Mecusilik: Mecusilik, Zerdüş'tün

01. M. Fatih Keşler, "Sabîilik ve Sabîiler" *Diyanet Dergisi*, IV, , 20, (Nisan, Mayıs, Haziran 1988),s 57
02. Gnostizm, Yunanca 'gnosis' (gizli/özel bilgi ya da hikmet)teriminden türetilmiştir. M.Ö. bir kaç yüzyıldan itibaren çeşitli Ortadoğu geleneklerinde temsil edilen dini-felsefi bir akım olarak karşımıza çıkar. Gnostizm, başlı başına bir din ya da mezhep olmaktan ziyade, birçok dini gelenek içerisinde doğal bir gelişim ya da kültürel etkileşim sonucu teşekkül eden bir temayül, bir akımdır.
03. Şinasi Gündüz, *Sabiiler Son Gnostikler*, (Ankara: 2. Bs., Vadi Yay. 1999) s.8.
04. Bakara, 2: 62; Mâide, 5: 69; Hacc, 22:17.
05. Hacc, 22:17.

06. Şinasi Gündüz, *Sabiiler Son Gnostikler*, (Ankara: 2.Bs., Vadi Yay. 1999) s. 68; İsmail b. Ömer b. Kesir, *Tefsir'ül-Kur'an'il Azim* Çev. Bekir Karlığa. Bedrettin Çetiner, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983), II, s. 364–365; Şinasi Gündüz, "Sabîilik" *TDVİA.*, (İstanbul: 2008)XXXV, s.343; M.Fatih Kesler, Kur'an'da Yahudiler ve Hıristiyanlar, (Ankara:1993), s. 46.
- 07.Şinasi Gündüz, *Sabiiler Son Gnostikler*, s. 68; Şinasi Gündüz, "Mecusilik" *TDVİA.*, (Ankara: 2003).XXVIII, s. 280.
08. Şinasi Gündüz, *Sabiiler Son Gnostikler*, (2. Bs.,Vadi Yay. Ankara:1999), s.68.
- 09.Orhan Atalay, *Doğu-Batı Kaynaklarında Birlikte Yaşama*, (İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı,;1999) s. 347.

tebliğ ettiği, monoteist bir teoloji içeren inanç ve düşüncelerin eski İran inanç ve gelenekleriyle mezcedilmesinden oluşan bir dindir. Bu din, Sâsânîler döneminde yönetici sınıfla da yakından irtibatlı olan rahip sınıfı Mecî'den (Mecûş) hareketle İslâm kaynaklarında Mecusilik, Batı kaynaklarında ise Zerdüş'tün isminden dolayı Zoroastrianism veya Ahura Mazda isminden hareketle Mazdeizm olarak adlandırılır. Ayrıca ateş kültüyle ilgili inanç ve ritüelleri sebebiyle Ateşperestlik adıyla da bilinir⁰¹

Kur'an-ı Kerim, onların inançlarından dini ve içtimai yaşantılarından bahsetmeden sadece geçici olarak tek bir defada Mecusilerden bahsetmiştir.⁰² Hâlbuki onların Araplarla sıkı ilişkileri vardı. Sasani imparatorluğunun başında olduğu İran'da, Zerdüşün Mecusiliği ile Mazdeizm'in amansız mücadelesinin Farisi dinini güçsüz ve faydasız duruma getirmiş olması itibarıyla İslamiyet onu kendisi için korkulacak bir rakip olarak görmemiştir.⁰³ Bu sebeple Kur'an'ın ve Hz. Peygamberin bu dine bakışı müsamahalı olmuştur. Şöyle ki; Kur'an-ı Kerim'de geçen ayet ile Mecusilerin de inançlarının batıl olduğuna işaret ederek Müslüman yöneticiler, Hıristiyanlar, Yahudiler, Sabîiler ve müşriklerle beraber anılan Mecusilere cizye karşılığı İslam hâkimiyetinde yaşama hakkı tanımıştır.⁰⁴ Bu konuda Hz. Peygamber'in,

“Onlara Ehl-i kitap muamelesi yapın” şeklindeki. Hadisinden başka⁰⁵ bizzat kendisinin Yemen ve Hacer Mecusilerine yönelik yaptığı uygulama dikkat çekicidir. Buna göre Hz. Peygamber, kadınlarının nikâhlanmamak ve kestiklerini yememek kaydıyla Mecusilerin cizyeye bağlanmasına izin vermiştir. Çünkü Mecusiler kestiklerinin yenmesinin İslam'da haram olması, onların hayvanı kesmeden önce Allah'ın adını anmalarını ve sıhhi kaidelere riayet etmemeleri ile ilgisi olmasındandır. Mecusi hanımlarla evliliğin haram olmasının sebebi ise; İslam'ın soy temizliğine büyük bir önem vermesinden olup onların kendi kız kardeşleriyle, kızlarıyla, hatta anneleriyle cinsi münasebette bulunmalarıyla ilgilidir.⁰⁶ Bu uygulamalar daha sonra dört halife döneminde de devam etmiştir.⁰⁷ Müslüman hukukçular, kendilerine has müstakil hükmü bulunmayan konularda Mecusilere genellikle gayri Müslimlere ilişkin müşterek ahkâmı uygulama temayülü göstermişlerdir. Ehl-i Kitap'tan sayılıp sayılmadıklarının önem taşıdığı diyet gibi bazı hususlarda ise farklı görüşler ortaya çıkmıştır.⁰⁸

01. Şinasi Gündüz, “Mecusilik” TDVİA., (Ankara: 2003) .XXVIII, s.279.

02. Hacc, 22:17.

03. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. M. Sait Mutlu, (İstanbul: İrfan yayınevi, 1966) s. 429.

04. Şinasi Gündüz, “Mecusilik”, TDVİA., (Ankara: 2003), XXVIII, s. 280; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Çev. M. Sait

Mutlu, (İstanbul: İrfan yayınevi,1966), s. 429; Ebu Yusuf, *Kitabu'ul Haraç*, Çev. Ali Özek, (İstanbul: 1973),s. 210-211.

05. İmam-ı Malik, *El-Muvatta* “Zekât”, Çev. Ahmet N. Büyükçınar, Vecdi Akyüz (İstanbul:1994), II, s. 68.

06. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. M. Sait Mutlu, (İstanbul: İrfan yayınevi,1966) s. 429.

07. Şinasi Gündüz, “Mecusilik” TDVİA., (Ankara: 2003) .XXVIII, s.280.

08. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Çev. M. Sait Mutlu, (İstanbul: İrfan yayınevi, 1966), s. 429; Ebu Yusuf, *Kitabu'ul Haraç*, s.210-211; Şinasi Gündüz, “Mecusilik”, XXVIII, s. 280; Mehmet Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı*

İslâm'ı kabul etmeyen Mecusîlere cizye ile muamele, Hz. Peygamber 'den sonraki devirlerde de devam ederek iyi ve barışçı ilişkilerin devamı sürdürülmek istenmesi ortadadır.⁰¹

C- Kur'an-ı Kerim'in Ehl-i Kitap olan dinlere yaklaşımı

Kur'an-ı Kerim'in İslâm dışı dinlere bakışına göre, Ehl-i Kitaba bakışı farklıdır. Kur'an-ı Kerim, "Ehl-i Kitap" tabiriyle, özellikle Yahudiler ve Hıristiyanları muhatap alır. Kur'an-ı Kerim'in genel olarak dinlere bakışı içinde Yahudilerin ve gerekse Hıristiyanların durumu değişik tarzda ele alınmıştır. Çünkü Kur'an-ı Kerim, her iki din mensuplarının da; Peygamberlerinin getirdiği ilahi kitaplarının orijinali noktasından bakarak İslâm ve Hak Din mensubu olarak değerlendirir. Bu konuda şöyle der: "Hz. Musa da kavmine şöyle demişti: Ey kavmim, eğer siz gerçekten Allah'a iman ettiyseniz, O'na ihlâs ile teslim olmuş Müslümanlar iseniz artık ancak O'na güvenip dayanın.⁰²" Havariler de Hz. İsa'ya şöyle demişlerdi: "Biz Allah'ın yardımcıları, Allah'a inandık. Sen de ey İsa, şahit ol ki biz muhakak Müslümanlarız."⁰³ Ehl-i Kitap'tan bazıları, Kur'an-ı Kerim'i işittikleri zaman "Buna inandık. Şüphesiz ki bu, Rabbimizden gelen bir haktır. Hakikat, biz bundan evvel de İslâm'ı kabul et-

miş kimselerdik, demişlerdi."⁰⁴ Böylece görülüyor ki, Kur'an-ı Kerim semavî kitaplara ilk orijinaliteleri yönünden ters düşmüyor, bilakis geçmiş ilahi kitapların bir teyit edicisi durumunda görülüyor. Bu bakış açısı içinde, gelen bütün peygamberlerin, indirilen bütün kitapların; kendinden öncekini tasdik ve te'kid üzere geldiklerini Kur'an-ı Kerim bize haber veriyor.

Buna göre İncil, Tevrat'ı doğruluyor ve teyid ediyor, Kur'an-ı Kerim ise, İncil'i ve Tevrat'ı ve ikisi arasında gelen bütün semavî kitapları doğruluyor ve onları te'yid ediyor.⁰⁵ Tevrat'ı ve İncil'i aslıyeti yönüyle tasdik ve te'yid özelliği taşıyan Kur'an-ı Kerim'in, burada bir başka özelliğini daha görüyoruz. O da Kur'an-ı Kerim'in geçmiş kitaplar üzerinde "Gözetici- Şahit" olmasıdır.⁰⁶ Bu durum Ehl-i Kitap'a verilenler hatırlatılarak, buna göre çözüm yolunu Kur'an-ı Kerim'in olduğu göstermektedir. "Habibim! Sana da Hakk olarak Kitabı (Kur'an'ı) kendinden evvelki kitapları tasdik edici ve ona karşı bir Şahid olmak üzere gönderdik."⁰⁷ Mesajıyla Kur'an-ı Kerim, kendinden önceki ilahi emirleri teyid etmekle yetinmediğini; bilakis bütün bu mesajların her türlü ilâveden ve tahriften koruduğunu açıklamalarıyla ortaya koymuş olmaktadır.⁰⁸

Buna bağlı olarak Kur'an-ı Kerim'in genel olarak dinlere karşı tutumu, "Dinî hoşgörü" esasını üzerine dayanırsa da "Gözetici - Şahit" vasfıyla özellikle Ehl-i Kitap'a karşı da daha farklı bakışı

Reddiyeler Ve Tartışma Konuları, (Konya: Selçuk Üniv. Yay. 1989) ss. 8-9.

01. Muharrem Yıldız, Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Âd- Semud ve Lût Kavimleri, (Yüksek Lisans tezi, Konya Selçuk Üni. Sosyal Bilimler Enst. 1988) "Ehl-i Kitap kavramı" tezde bir ara başlık ss.19-21.

02. Yunus, 10:84.

03. Âl-i İmrân, 3:52.

04. Kasas, 28:53.

05. Maide, 5:46 - 48.

06. Maide, 5: 48.

07. Maide, 5: 48.

08. Abdullah Draz, *ed-Din*, (Kuveyt, 1974) s. 181.

ve olumlu tutum sergiler. Onlarla irtibatın kesilmediğini göstermek için Peygamberlerin gönderiliş silsilesindeki kesinti döneminde “Bize müjdecî ve uyarıcı gelmedi.”⁰¹ İtirazını ortadan kaldırmak için “Doğrusu size Allah’tan bir nur ve apaçık kitap gelmiştir”⁰² Şeklinde bilgi verilerek, Ehl-i Kitaba peygamberlerinin getirdiği ilahi gerçeklere inanmaya davet eder. Böylece Ehl-i Kitap’la en güzel ve en iyi metotla iletişim yolunu kullanmış olmaktadır.⁰³ Yüce Allah bu ilişkilerin dostluk, yardımlaşma, barış, hoşgörü ve müsamaha üzerine olmasını ister. İslam dini karşılıklı hakları garanti altına alacak prensipleri ortaya koyarken bunu en iyi şekilde “Medine Vesikası” ortaya koymuştur. Bu anlaşma ile Müslümanlar özgür, emin ve rahat bir ortama kavuşurken o dönem Medine’de mukim olan Yahudi ve Müşrikler arasında öteden beri devam eden kan davaları da bitmiş oluyordu.⁰⁴ Ayrıca Kur’an-ı Kerim karşılıklı ilişkilerin temel prensiplerini, Mümtehin süresi 8 ve 9. ayetlerinde de ortaya konmaktadır. Buradaki sekizinci ayet kendi inanç, düşünce örfleri doğrultusunda hareket edip, Müslümanların yaradılıştan elde ettiği temel haklara saygı gösteren ve Müslümanların aleyhine başkalarıyla ilişki içinde olan Gayri Müslimlerle karşılıklı menfaate dayalı her türlü yardımlaşma teşvik edilmektedir. “Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi

yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara adil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah, adaletli olanları sever”⁰⁵ Dokuzuncu ayette ise şu istisnada bulunmaktadır: Allah, yalnız sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurdunuzdan çıkarılanları ve çıkarılmak için onlara yardım edenleri dost edime-nizi yasaklar, kim onlarla dost olursa işte zalimler onlardır. Açıklamalarıyla Müslümanların davranış prensipleri ortaya konmuş oluyor.

İslam dini, Ehl-i Kitap’ın kendi peygamberlerinin getirdiği ilahi kitapları iyi anlamaları halinde, Kur’an-ı Kerim’in mesajlarında anlayabileceklerini nazara verir.⁰⁶ Bu konuya değinen İslam ansiklopedisi ‘Ehl-i Kitap’ı maddesinin yazarı Georges Vajda’nın birçok konudaki benzerliklerden hareketle “Kur’an-ı Kerim’in, Tevrat ve İncil’den alınmış olduğu şeklindeki sözlerin aksine bütün peygamberlere verilen ilahi kitapların aynı kaynaktan geldiğinin bir göstergesidir”.⁰⁷ Diyerek ilahi kitapların kaynağının ortak olduğuna dikkat çekmektedir. Buna göre bu ortak noktalar şöyle maddeleştirmek mümkündür:

Allah’ın birliği,
İsra,17:23; Çıkış, 20:3-4;
Anne ve babaya saygı,
İsra,17:23;Çıkış,20:12
Öldürmeme, Nisa,4:29; Çıkış,20:12
Zina ve Hırsızlık yapmama,
Nur,24:30-31; Hacc,22:30;Çıkış,20:14-17.

01. Maide, 5: 19.

02. Maide, 5:15.

03. Ankebüt, 29:46.

04. Abdurrahman Güneş, Toplumsal Bir Zorunluluk: Bir Arada Yaşamak, FÜİFD, 10, 2 (2005), s. 92; Ali Bulaç, “Bir Arada Yaşamının Mümkün Projesi Medine Vesikası”, Bilgi ve Hikmet, Kış-1994/5, s. 3-14.

05. Mümtehin, 60:8.

06. Bkz: Kasas, 28:52-53.

07. Remzi Kaya, “Kur’ân-ı Kerim Ehl-i Kitap Kavramları” Kur’an-ı Kerim Ehl-i Kitap (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), s. 109.

Yalancılık,
Nur,24:11-19;Çıkış,23:1.
Allah sevgisi, Bakara,2:165;Tesniye,5:9.
Yalan şahitliği, Maide,5:32;Çıkış,20:14-17.
Kötülük yapmama,
Hucurat,49:12;Çıkış,23:2.
Yardımlaşma, Nisa,4:36;Levililer,29:34.
Haksızlık, Nisa,4:127;Duha,93:9;Çıkış,22:22.
Ölçüye ve tartıya riayet. Mutaffifin,83:1-3;Levililer,19:35.⁰¹
Çalmayacaksın. Mâide, 5/3 Çıkış: 20, 7
Komşuna karşı yalan şahadet etmeyeceksin. (Hacc, 22/30) Çıkış: 20, 7
Komşunun hiçbir şeyine tamah etmeyeceksin. Mâide, 5/32; Çıkış: 20, 7
Yalan haber taşımayacaksın, Nûr, 24/11-19 Çıkış: 23, 1:
Hiçbir dul kadını ve öksüzü incitmeyeceksin. Nisâ, 4/127; Çıkış: 22, 22.
Yalan şeyden uzak ol.Bakara2/204; Nisâ, 4/107-108; Çıkış: 23, 7.
Gösteriş için iyilik yapmayınız.
Mâûn,107/6; Matta: 6, 1.
Senden isteyene ver, senden ödünç isteyene sırtını çevirme. Bakara, 2/177; Zâriyât, 51/19; Matta: 5, 42. vb. gibi...

1-Yahudilik: Yahudilik, İslam'ın başlangıcından zamanımıza kadar olan uzunca bir dönem boyunca Müslümanlarla ortak zaman ve mekânları paylaştıkları için Kur'an-ı Kerim'in ve Hz. Peygamberin Yahudilerle münasebeti ortaya koymak oldukça önem kazanmaktadır.

Bu nedenle İslam kaynakları İslam'ın başlangıcı olan Mekke döneminde Ya-

01. Remzi Kaya, "Kur'an-ı Kerim Ehl-i kitap Kavramları", Kur'an-ı Kerim Ehl-i kitap, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007) s. 109; Süleyman Ateş, "Cennet Kimsenin Tekelinde Değildir" İslami Araştırmalar, 3 (Ocak 1989), ss. 18-20.

hudilerin yaşadığına dair bir bilgi vermemektedir. Mekke'de nazil olan surenin ise hiç birinde: "ey israiloğlları" şeklinde bir hitap görülmemektedir.⁰² Mekke döneminde nazil olan ve İsrailoğullarına yönelik ilk işaret: «*Haberiniz olsun ki Firavuna bir elçi gönderdiğimiz gibi size de bir elçi gönderdik. O, üzerinize şahittir.*»⁰³ Ayetiyle Yahudilere gönderilen Hz. Musa'nın mesajı ile Hz. Muhammed(sav)'in mesajı arasındaki kaynak, içerik ve yöntem benzerliğini ortaya koymakla yeni dinin köklü Risâlet geleneğinin bir devamı olduğu, dolayısıyla tarihe bunun yabancı bir mesaj olmadığı vurgulanmıştır.⁰⁴ Böylece Kuran-ı Kerim, bu İlahi bağlantıdan dolayı Yahudilere "kitap ehli" unvanı ile hitap da bulunmuştur. Bununla amaçlan ise yeni ilahi mesaja muhatap olmuş ümmi bir toplum karşısında daha evvel bu tecrübeyi yaşamış bir toplum olduklarını hatırlatarak Yahudilerin fikir dünyasında kendileri ile yeni davet açısından akrabalık olduğunu ortaya koymaktır.⁰⁵ Her ne kadar Mekki ayetlerde Yahudilerle teolojik tartışmalara pek yer verilmemiştir. Daha çok tartışmalar Ahd-i Atik'te yer alan Yahudilerin sapkınlık ve azgınlıkları, ilahi ahitleri ihlal etmeleri ve çarpıtırdıkları ilahi cezalar konuları üzerinde yoğunlaşmıştır.⁰⁶ Daha sonra Mekke döneminin sonlarına

02. Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Çev. M. Sait Mutlu, (İstanbul: İrfan yayınevi 1966) s. 554-555.

03. Müzemmil, 73,5.

04. Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Çev. M. Sait Mutlu, (İstanbul: İrfan yayınevi, 1966) s. 555.

05. Necm, 53,33- 39.

06. Orhan Atalay "Doğu-Batı Kaynaklarında Birlikte Yaşama" (İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı, 1999) s. 277.

doğru nazil olan ayetlere bakıldığında ise bazı Yahudi bilginlerinin peygambere gelerek çeşitli tartışmalar yaptıkları anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte Hz. Peygamber, peygamberliğinin başlangıcından itibaren daha önce nazil olan semavi kitapların olduğuna ve peygamberlerin de bu kitapları vahiy yoluyla aldıklarına kesinlikle inanmaktaydı. Bu nedenle hiç tereddüt etmeden hem İbrahim, Musa ve İsa'nın hem de İncil ve Tevrat'ta adı geçen diğer birçok şahsiyetin kendisi gibi peygamber olduğunu kabul etmiştir.⁰¹ Daha önceki dinlerin mensuplarının da Kuranı vahiy olarak kabul etmelerini ve kendisinin gerçek peygamber olduğuna inanmalarını ve O'nu kabul etmelerini istemiştir.

İslam'ın bu yaklaşımı karşısında Yahudiler, kendilerine altın çağını yaşatacak bir peygamber beklentisindeydiler. Kutsal Kitaplarının haber verdiği gelecek peygamberle ilgili müjdelere okuyorlardı. Ancak gösterilen tepkiler farklı oldu. Çok azı Hz. Peygamberin çağrısına olumlu cevap verirken pek çoğu karşı cephede yer aldılar. Yahudiler, trajik Yahudi tarihi sürecini sona erdirecek, bir peygamber beklentisi içerisindeydiler.⁰²

Yahudilerin İslami çağrıya olumsuz cevap vermelerinin temelinde peygamberin kendi ırkından değil de Araplardan olmasıydı. Bu konuda Yahudilerin Milli bir tutuma kapılmala-

rı "seçkin millet" saplantısına kapılıp Hz. Muhammed(sav)'in kendilerine katılacağını ümit ediyorlardı.⁰³ Çünkü kendileri bu seçkinliği dini temellere dayandırıp kendilerinde dünyevi ve uhrevi ayrıcalık görüyorlardı. Bu bağlamda, Allah'ın dostluğu ve sevgisi sadece kendilerine özel olup onlar Allah'ın oğulları ve sevgilileridirler.⁰⁴ Dolayısıyla cennette sadece kendileri gireceklerini iddia ederek İslam'a karşı tepki koyuyorlardı.

Hz. Peygamber'in kendilerine karşı olumsuz bir tavrı olmamıştır. Özellikle onların, güvenlikleri ile ilgili herhangi bir endişeye kapılmamaları için Medine'ye hicretin ilk günlerinde Yahudilerin de içinde yer aldığı meşhur anlaşmayı gerçekleştirmiştir. Yahudiler, bir çeşit toplumsal hak ve ödevlere sahip olmuşlardır. Müslümanlarla eşit hak ve ödevlere ortak olmuşlardır.⁰⁵ Buna göre Yahudiler, Müslüman toplumla beraber yaşamayı kabul eder, karşılıklı barış ve güven yoluna tutunur, içinde yaşadıkları topluma karşı düşmanlık etmez ve düşmanlarına yardımda bulunmazlarsa, İslam'ın onlara karşı esas alacağı davranış Medine Vesikasındaki anayasal ilkelere dir.⁰⁶ Vesikada yer alan ilkeler gereği

01. Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, Çev. Alparslan Açıkgeç, (Ankara: 6. bs., Ankara Okulu Yayınları, 2000), s. 240.

02. Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Çev. M. Sait Mutlu, (İstanbul: İrfan yayınevi, 1966), s. 574.

03. Orhan Atalay "Doğu-Batı Kaynaklarında Birlikte Yaşama", (İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı, 1999) s. 279-280.

04. Maide, 5:18; Cuma, 62:6.

05. Mustafa Kelebek, "İslam Hukuk Felsefesi Açısından Medine Vesikası", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.4, Sivas, 2000, s. 325- 373; Abdurrahman Güneş, *Toplumsal Bir Zorunluluk: Bir Arada Yaşamak*, (FÜİFD, 10,2, 2005) ss. 89-103.

06. Ali Bulaç, "Bir Arada Yaşamının Mümkün Projesi: Medine Vesikası", *Bilgi ve Hikmet Dergisi*, sy. 5, Kış 1994, ss.3-14; Mustafa Kelebek, "İslam Hukuk Felsefesi Açısından Medine Vesikası", *CÜİFD.*, S. 4, (Sivas, 2000), s. 325- 373.

onlar özerk bir dini cemaat olmaları sebebiyle dini inanç, ibadet, eğitim, öğretim, kültür ve dillerinde tamamen özerk bir şekilde yaşarken onların can, mal, namus ve kültürel varlıkları tamamen Müslüman toplumun himayesindedir.⁰¹ Bütün bunlara rağmen Yahudilerle olan ilişkilerde sosyal ve siyasi anlaşmazlıklar mevcut olsa her dini sistemin diğeri dinlere yönelttiği çeşitli eleştiri ve cevapları vardır. Yahudi Müslüman ilişkileri de bu bağlamda görmek gerekir.

Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'in Yahudilere bakışı, onların inanç sistemleriyle birlikte hareket tarzlarına yönelik olmuştur. Bu eleştirileri şu şekilde sıralamak mümkündür: "İslâm'ın kutsal kitabı ile alay ederler" ⁰² "Kendi kutsal kitaplarını değiştirirler." ⁰³ "Ahiret'e bedel dünya hayatını satın alırlar."⁰⁴ "Halkın mallarını haksız yere yerler." ⁰⁵ "Allah'tan gelen kitabı sırtlarının arkasına atarlar." ⁰⁶ "Haksız yere peygamberlerini öldürürler."⁰⁷ «**Üzeyir, Allah'ın oğludur, derler.**»⁰⁸ Din adamlarını tanrı edinmeleri,⁰⁹ Hz. Meryem'e iftira etmeleri, ¹⁰İsrail oğullarının buzağıya tapmaları,¹¹ İnkârları,¹²Allah'a eş

koşmaları, ¹³ Yalanlama ve yalancılık,¹⁴ Cinayet işlemleri, ¹⁵Döneklik (tevelli ve i'râd),¹⁶Üstünlük taslama,¹⁷ Aşâğılık duygusu ve korkaklık (zillet ve meskenet),¹⁸ Hâinlik ve ikiyezlülük,¹⁹ Bozgunculuk (fesâd),²⁰ Haksızlık,²¹ İsyan ve serkeşlik tuğyân, isrâf, fîsk, dalâlet, hevâ,²² İhtilâf ve tartışmacı,²³Katı yüreklilik,²⁴ Kıskançlık,²⁵ Dünya hayatına düşkünlük,²⁶ Cehalet ve beyinsizlik,²⁷ Sözü değiştirme,²⁸ Hakkı gizleme,²⁹ Gazap ve lânet,³⁰ gibi konularda ilişkilerde sorun olmaktadır. Bu konuların tekrar çözüm noktası ortak ilahi mesajlardır.

Bütün bu eleştirilere rağmen, Kur'an-ı Kerim, Yahudi kavminin gerçek ilahi mesajdaki konumunu asla inkâr etmez. Allah'ın onları, âlemler

4:46, 155.

13. Bakara, 2:51, 54, 92; Ârâf, 7:138-9, 148; Tevbe, 9:30-31.

14. Bakara, 2:87; Âl-i İmrân, 3:24, 94; Nisâ, 4:48; Mâide, 5:70; Cum'a, 62:5.

15. Bakara, 2:61, 84-85, 87, 91; Âl-i İmrân, 3:21, 112, 181; Nisâ, 4:155; Mâide, 5:70.

16. Bakara, 2:64, 83, 246; Âl-i İmrân, 3:23; Mâide, 5:43.

17. Bakara, 2:87-89, 111, 135; Âl-i İmrân, 3:181; Mâide, 5:18; Mü'min, 40:56.

18. Bakara, 2:61, 248-9; Âl-i İmran, 3:111-2; Mâide, 5:22-24.

19. Bakara, 2:75-76, 100; Mâide, 5:13, 61.

20. Mâide, 5:64; İsrâ, 17:4.

21. Bakara, 2:51, 54, 59, 92, 95, 140, 246; Mâide, 5:45-51.

22. Bakara, 2:61, 65, 93; Âl-i İmran, 3:112; Nisâ, 4:46; Mâide, 5:78; A'râf, 7:166.

23. Bakara, 2:113, 213; Âl-i İmrân, 3:65-67; Nisâ, 4:156-8 Nahl, 16:124.

24. Bakara, 2:74; Mâide, 5:13; Hadid, 57:16.

25. Bakara, 2:89-90, 109.

26. Bakara, 2:96.

27. Bakara, 2:130, 142; A'râf, 7:138-9, 155.

28. Bakara, 2:58-59, 75, 104; Nisâ, 4:46; Mâide, 5:13, 41; A'râf, 7:161-2.

29. Bakara, 2:146, 124.

30. Bakara, 2:61, 90; Âl-i İmrân, 3:112; Nisâ, 4:52; Mâide, 5:13, 64, 78.

01. Orhan Atalay "Doğu-Batı Kaynaklarında Birlikte Yaşama", (İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı, 1999)s. 288.

02. Maide, 5: 57.

03. Nisa, 4: 46; Âl-i İmrân, 3:72; Bakara, 2: 73; Maide, 5:15, 44.

04. Nisa, 4: 46; Âl-i İmrân, 3:72; Bakara, 2:73; Maide, 5:15, 44.

05. Nisa, 4: 46; Âl-i İmrân, 3:72; Bakara, 2: 73; Maide, 5: 15, 44.

06. Bakara, 2:86; Bakara, 2: 101.

07. Bakara, 2: 61.

08. Tevbe, 9:30.

09. Tevbe, 9:31.

10. Nisa, 4: 156.

11. Bakara, 2:92; A'râf, 7:138.

12. Bakara, 2:88-91; Âl-i İmrân, 3:98, 112; Nisâ,

üzerine mümtaz kılmış olduğunu⁰¹ hatırlatarak ilişkilerini kesmez. Onlara Tevrat'ın mukaddes bir kitap olduğunu ve onu tatbik etmeleri gerektiğini belirtir. ⁰²Yine Yahudilere bir imtiyaz olarak Kur'an, onların İslam'a yönelik bütün düşmanca tavırlarına karşın onların affedilmelerini ve tolere edilmelerini tavsiye ederken, yaptıklarından pişmanlık duyarak Allah'tan sakınanları, iman etmeleri ve Tevrat'ın öğretileri üzerine yaşamaları halinde bağışlanacakları ve nimetlerle donatılacaklarını va'd etmektedir.⁰³ Diğer bir ifadeyle, Kur'an onlara karşı adalet, insaf ve iyilikle muamelede bulunmayı ve onlara en iyi yöntemle tartışmayı emrederken⁰⁴ hukuki ve kültürel ilişkilerde de aynı toleransı tanıdı. Buna göre, Müslümanların, Yahudi kadınları ile evlenmelerine ve onların kestikleri hayvanların Müslümanlara helâl olduğuna dair⁰⁵ izin verilmiştir.⁰⁶ Bu durum kurumsal bir çerçevede kalmadı, hemen yaşama geçirildi ve birçok sahabe Yahudi kadınla evlenerek akrabalık ilişkisini kurmuş oldu.⁰⁷Böylece akrabalık ilişkileriyle birbirlerini anlama ve daha sağlıklı ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır.

Bu hareket tarzı içinde Kur'an-ı Kerim bir defa daha bütün dinler arasında barış içinde beraber yaşama pren-

01. Bakara, 2: 47, 122.

02. Bakara, 2: 47, 122.

03. Maide, 5:13, 65, 66.

04. Bakara, 2:83; Al-İmran, 3:113-115; Nahl, 16:125; Ankebut, 29:46.

05. Maide, 5:5.

06. Bkz: Afif Abdül Fettah Tabbara, *Kur'an Açısından Yahudi*, Çev. Mehmet Aydın, (İstanbul:1978) s. 61-82.

07. Orhan Atalay, *Doğu-Batı Kaynaklarında Birlikte Yaşama*, (İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı, 1999), s. 285.

sibini göstermiş ve Kitap Ehline karşı da "Emin bir gözetici" olduğunu ortaya koymuştur. Bu haliyle Kur'an-ı Kerim, dinî düşünüş şekillerine bir yandan hoşgörü ile bakarken, diğer yandan da onların bâtil yönlerini gözler önüne sererek, mensuplarını tekrar tekrar uyarır. Böylece Kur'an-ı Kerim, tebliğ görevini yerine getirmiş olur.⁰⁸ "Şüphe yok ki daha önce peygamberlere iman edip Hz. Mûsâ'nın dinini kabul eden Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sâbiiler, bunlardan her kim, Allah'a, âhîret gününe imân eder ve Salih bir amel işlerse; elbette bunların Rableri katında mükâfatları vardır. Onlara bir korku yoktur ve onlar mahzun olacak değillerdir." ⁰⁹ Şeklindeki mesajıyla tarihi süreçteki iyi niyetinin varlığını göstererek, ilişkilerin devamını istediğini bir kez daha gözler önüne serer. Sonuç olarak Yahudilerin geçmişine baktığımızda şunu görüyoruz ki, Babil, Yunan ve Roma egemenliklerinde uzun ve zor bir yaşam sürmüş olan Yahudiler, bütün tarihi boyunca İslam'ın egemenlik dönemlerinde, devlet kademelerinde birçok üst düzey görevler yanında ticaret, bilim ve sanat gibi sivil alanlarda da oldukça kendilerini ortaya koymuşlardır.¹⁰ Bütün İslami toplumlarında tolere edilen Yahudiler, Müslümanlarla ortak zeminlerde bulunup yaşamlarını en iyi şekilde sürdürmüşlerdi. Hatta kovuldukları¹¹ ülkelerden yine onlara yardım elini uzatan Müslüman toplumlar

08. Bakara, 2: 62.

09. Mâide, 5: 69.

10. Orhan Atalay "Doğu-Batı Kaynaklarında Birlikte Yaşama" (İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı, 1999), s. 285.

11. Bkz.Naim Gürbüz, *Musevilerle 500. Yıl, Türk Musevilileri*, Editör, Burçin Erol, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992) ss.9-10.

olmuştur. Buda Yahudi Müslüman ilişkilerini göstermede bir ölçü olmalıdır.

2-Hıristiyanlık: Kur'an-ı Kerîm, ortaya koyduğu genel din bakışıyla; diğer dinlerle olan yaklaşımındaki ve müsamaha ruhu, daha İslâm'ın başlangıcında ki gayri İslami gruplara itiraz hakkı tanımış ve bu konuda Necran'lı Hıristiyanlarla Hz. Peygamber'in yaptığı tartışmaları örnek olarak gösterebiliriz.

Kur'an-ı Kerim'in bu dinlere yaklaşımı doğrultusunda "Ehl-i Kitap" vasfıyla Hıristiyanlara bakışı daha bir özeldir. Nedeni ise, Kur'an-ı Kerîm, diğer din mensuplarına nispetle "*Biz Hristiyan'ız" diyenlerin olduğunu görürsün. Bunun sebebi, onların içinde bilgin, keşişlerin ve dünyayı terk etmiş rahiplerin bulunması ve onların Hakk'ı kabul hususunda kibirlenmemeleridir.*

⁰¹ Bu durum Hıristiyanları diğerlerine göre biraz farklı kılmıştır.

Bu farklılığa dikkat çeken Kur'an-ı Kerim, Hıristiyanlığa farklı yaklaşımında bulunmuştur. Buna bağlı olarak İslam-Hıristiyan ilişkilerindeki düzenliliğe de kaynaklık etmiş olup daha Mekke devrinde başlayan Habeşistan Hıristiyanları ilişkileri bunu açıkça ortaya koymuştur. Yine İran Mecusilerine, Bizans'ın mağlup olmasına karşıda Kur'an-ı Kerîm, Hıristiyanlar lehine bir tutum sergilemiştir. ⁰² Bu durum Müslüman-Hıristiyan ilişkilerindeki tarihi yakınlığı göstermektedir.

Aynı şekilde Kur'an-ı Kerîm, Ehl-i Kitap olanlar içinde Hıristiyan kadınları ile Müslümanların evliliğini, onla-

01. Maide, 5: 82.

02. Rûm, 30:1-4.

rının boğazladıkları hayvanın etini Müslümanların yemesini mubah görür. ⁰³ Hatta daha ileri giderek Hz. İsa'ya Allah tarafından vahyedilen İncil'in "Bir hidayet, ⁰⁴ nur" ⁰⁵ olduğunu ayrıca Hz. İsa'nın insanlara "Bir hidayet olarak" ⁰⁶ gönderildiğini gayet açık ifadelerle belirtirerek ⁰⁷ orijinali yönüyle Hz. İsa'nın Risâlet'inin ve getirdiği İncil'in ⁰⁸ temizliğine ve tatbikine ⁰⁹ insanlığın dikkatine tekrar sunmuştur.

İslâm - Hıristiyan münasebeti yönüyle olumlu olan Kur'an-ı Kerîm'in bu tavrı, Hıristiyanlığın itikat nokta-i nazarından bu orijinalliğin korunamadığı görüşünde olup bir takım eleştirilerde bulunur. ¹⁰ Bu konuda Kur'an-ı Kerîm, Hıristiyanları Hz. İsa'nın getirdiği istikametten saptırdıkları inanç ve düşünüş yönlerini eleştirir ve hakikatin onların zannettikleri gibi olmadığını en açık ifadelerle belirtir.

Kur'an-ı Kerîm son ilahi mesaj olma yönüyle Hıristiyanlara karşı getirdiği bu eleştirilere rağmen, İslâm'ın genel dinlere bakışı içindeki dinî hoşgörüden Hıristiyanların geniş bir şekilde istifade etme tutumunu da bırakmamıştır. Yine onlara karşı hiç bir zorlamanın yapılmamış olduğuna burada bir defa daha işaret etmiş olalım. Kur'an-ı Kerîm, bu

03. Maide, 5: 5.

04. Rûm, 30: 1-4.

05. Maide, 5: 46.

06. Âl-i İmrân, 3: 3, 4.

07. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. M. Sait Mutlu, (İstanbul: İrfan yayınevi, 1966) I. s. 425.

08. Maide, 5: 47.

09. Maide, 5: 68.

10. Ali İhsan Güngör, *Müslüman Hıristiyan Diyaloguna Güncel Yaklaşımlar*, (Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2004), 4, s. 335.

eleştirileri "Cözetici" vasfıyla, Hıristiyanlığın Hz. İsa'dan sonra geçirdiği değişiklikleri ve Hıristiyanların saplandıkları yanlış itikatlarını ortaya çıkararak bunlar üzerinde durarak, bu konularda genelde insanlığa, özelde de Hıristiyanları bilgilendirir. Belli başlı bu konuları kısaca şöyle sıralamak mümkündür:

1-Kur'an-ı Kerim, Hz. İsa'nın Allah'ın bir kulu ve resulü olduğu konusunu ele alır ve onun kulluğunu şöyle açıklar: "*Dedi ki, Ben gerçekten Allah'ın kuluym, bana kitap verdi ve beni bir peygamber yaptı.*"⁰¹ "*Beni, her nerede olsam mübarek kıldı ve hayatta bulunduğum müddet, bana namazı ve zekâtı emretti.*"⁰² Yine, Kur'an-ı Kerim Hz. İsa'nın ağzından, Rabbinin Allah olduğunu⁰³ ve İsrailoğullarına gönderilmiş bir peygamber⁰⁴ bulunduğunu belirtir ve hiç bir beşerin, peygamberlik gibi bir makamın verilmesinden sonra Allah'ı bırakıp '*bana kul olun*' diyemeyeceğini⁰⁵ Aynı zamanda. İsa'nın "Allah'ın kulu" olmaktan çekinmediğini de kesin ifadelerle ortaya koymaktadır.⁰⁶ Buna göre, Hz. İsa'nın bir kul ve peygamber olduğu Kur'an-ı Kerim tarafından açıklanırken, Hıristiyanların kutsal kitabı İncil'de. Hz. İsa'nın insani özelliklerini onlara hatırlatarak,⁰⁷ Kur'an'la bu konuda örtüşüğünü göstermektedir. Böylece, Hz. İsa'nın beşer olduğu konusunda her iki dinin kutsal kitapları aynı noktaya

01. Meryem,19: 30.

02. Meryem, 19:31.

03. Âl-i İmrân, 3:51.

04. Âl-i İmrân, 3:50.

05. Âl-i İmrân,3: 79.

06. Nisâ, 4:172; bkz, Âl-i İmrân, 3: 44-48; Maide, 5:110-111; Şûrâ, 26:13; Sâd, 38:6; Meryem, 19: 32; Nisâ, 4:171.

07. Matta, 25:35.

işaret etmesi dikkate alınıp değerlendirilmelidir.

2-Kur'ân-ı Kerim'in önemle üzerinde durduğu bir diğer konu da Hz. İsa'nın ulûhiyetinin reddidir. Dolayısıyla bu, Hıristiyan Teslis'inin reddi demektir. Kur'an-ı Kerim bu konuda "*Allah, Meryem'in oğlu İsa'dır.*" *Di-yenler hiç şüphesiz kâfir olmuşlardır.*⁰⁸, hâlbuki İsa vaktiyle şöyle demişti: "*Ey İsrailoğulları! Benim de, sizin de Rabbiniz olan tek Allah'a ibadet ediniz, kim Allah'a ortak koşarsa, muhakkak Allah ona Cennet'i haram eder, varacağı yer ateştir, zulmedenlerin yardımcısı yoktur.*" *dediğini haber verir.*⁰⁹ Yine Kur'an-ı Kerim, Hz. İsa'n ulûhiyetini red noktasında ona ulûhiyet isnat edenlerin mutlak kâfirlikleri yanında, Allah'ın güç ve kudretini de tanımadıklarını ve İsa'yı veya anasını yok ettiği zaman kimsenin Allah'tan bir şey kurtaramayacağını¹⁰ bunu İsa'ya ulûhiyet isnat edenlere bildirir. Fakat Hz. İsa'ya ulûhiyet isnat eden Hıristiyanların hepsi de aynı görüşte değildir. Bir kısmı Hz. İsa'da sadece ulûhiyet tabiatı görürken diğer bir kısmı hem ulûhiyet, hem de insaniyet tabiatı görür.¹¹

Kur'an-ı Kerim, çok açık bir şekilde Hz. İsa'nın ağzından Hz. İsa'nın ve annesinin ulûhiyetini şöyle ret eder: Hem Allah Teâla: "*Ey Meryem oğlu İsa!*" *Sen mi insanlara "Beni ve annemi Allah'tan gayri iki tanrı edinin"* diye sorguladı

08. Maide, 5: 72.

09. Maide, 5: 72.

10. Maide, 5: 17.

11. Mehmet Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, (Konya: Selçuk Üniversitesi Yay, 1989), ss. 119-127.

vakit o şöyle diyecek:

“Hâşa! Sen şerikden ve her noksan-
dan münezzehsin Ya Rabbî! Hakkım ol-
mayan bir şeyi söylemem doğru olmaz,
bana yakışmaz.

Hem söylediysem malûmundur el-
bet. Benim varlığında olan her şeyi Sen
bilirsin, ama ben Sen’in Zatında olanı
bilemem. Bütün gaybleri hakkıyla bilen
ancak Sen’sin.”⁰¹

Böylece Kur’an-ı Kerim, Hz. İsa’nın
bu soruya “Sen ne emrettinse ben onla-
ra, bundan başka bir şey söylemedim.
Dediğim hep şu idi: “Rabbim ve Rabbi-
niz olan Allah’a kulluk edin. Ya Rabbî!
Ben aralarında olduğum müddetçe on-
ları kolladım. Fakat vakte ki Sen beni
aralarından tutup aldın, onları görüp
denetleyen yalnız Sen kaldın. Sen ger-
çekten her zaman, her şeye hakkıyla
şahitsin”⁰²

Diyerek cevap verdiğini beyan eder.
Yine bu konuda Kur’an-ı Kerim Hıristi-
yanlara dinlerinde taşkınlık etmemele-
rini ve “İsa Allah’ın oğludur” gibi sözler
söylememelerini ikaz eder.⁰³ Aynı şekil-
de Kur’an-ı Kerim, Hıristiyan Teslis’ini
red mahiyetinde “Allah üç uknumdan bi-

01. Maide, 5:116; bkz. Elmalılı Muhammed
Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul:
Eser Neşriyat,1971) III, ss. 1851- 1852. Bir
çok batılı yazarın iddialarının hilafına, Kur’an-ı
Kerim, Meryem’i teslisin bir unsuru saymaz.
Yalnız bu âyette onun tanrılaştırıldığını bildirir.
Bu konuda Katolik mezhebi Meryem hakkında
“Tanrının Annesi” (Theotokos) der, onun da
ruh ve bedeni ile göğe yükseldiğini, dünyada
hazır ve icraatta bulunduğunu, duaların ona
yöneltilmesinin yerinde olduğunu kabul eder.
İncilin hiçbir yerinde Hz. İsa (a.s.)’ın “Ben
Tanrı’yım” şeklinde bir sözü yoktur. Aksine
o Allah’ın kulu olmasıyla övünür Matta 4:10;
12:18; Luka 4:8).

02. Maide, 5:117.

03. Nisa, 4:171.

ridir” diyenler de kâfir olurlar. Hâlbuki
birtek İlahtan başka ilah yoktur. Eğer
bu batıl iddialarından vazgeçmezlerse
işlerinden kâfir kalanlara mutlaka can
yakıcı bir azap dokunacaktır.”⁰⁴

Arapçada sâlisü selâse veya rabi’u
erba’a deyiminde üçüncü veya dördün-
cülük değil, “onlardan biri” mânası var-
dır. Birçok müfessirler ayetteki «Sâlisu
Selâse»yi üç ilâhın biri olarak ifade et-
mişlerdir. Böylece «Sâlisu Selâse» için
biridir. Şu halde Allah, Sâlisu Selâse’dir
diyenerler, ilâh üçtür, fakat Allah Bir’dir.
Böylece üçün biridir, demiş oluyorlar.
Bu takdirde, üç unsurdan biri ifadesin-
deki üç ’ten maksadın ne olduğu husu-
sunda iki farklı görüş ortaya konmuş-
tur. Bunlardan birincisine göre ‘üç ’ten
maksat Allah Teâlâ, Hz. Meryem ve
Hz. İsa’dır. Yorumunu yaparak Maide
süresi 116. Ayeti delil gösterirler. Diğer
yorum ise ‘üç ’ten maksat, ’ekanim-i se-
lase yani baba, oğul ve Ruhulkudus’tür.
Yorumunu yaparlar.⁰⁵ Bu konuda
Yahudi bilginlerinden olan Sadih
Goan (MS.882-942) da Teslisin kutsal
kitapta yerinin bulunmadığını, bu anla-
yışın monoteizme ters düştüğünü be-
lirtmiştir.⁰⁶ Neticede, Kur’an-ı Kerim’in
nazil olduğu süreçte teslis inancı tam
son şekline gelmemiştir. Çünkü Hıris-
tiyanlarca da farklı anlaşılması; bazıları

04. Maide, 5:73.

05. Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrırcı, İ. Kâfi
Dönmez ve Sadrettin Gümüş, *Kur’an Yolu, II*,
318; Fahrettin er Razi, *Tefsiri Kebir*, çev. Suat
Yıldırım, Lütfullah Cebeli, Sadık Kılıç, Sadık
Doğan, (Ankara:1995), IX, s.173; Muhammed
Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul:
Eser Neşriyat, 1971) III. s. 1173.

06. Baki Adam, *Yahudiliğin Hıristiyanlığa ve
İslam’a Bakışı*, (AÜİFD, 1997), XXXVII,
s.348.

bunu üç uknumun tek çisimde birlikte-liği şeklinde anlarken, kimi Hristiyanlarda üç ayrı ilah olarak anlamış; bazıları Allah, İsa ve Meryem'den oluşan bir üçlü kabul ederken, diğeri Meryem'i Ruh'u'l Kudüs'le değiştirmişlerdi. Kur'an ise, Mekke döneminde nazil olan Meryem süresinde, insanların hakkında tartışıp durdukları Meryem oğlu İsa'nın kimliğini açıklama bağlamında. "Allah çocuk edinmekten münezzehtir. O, bir işin olmasını hükmettiği zaman sadece 'ol' der oluverir."⁰¹ Ayetiyle konuya değinilmiştir. Medine'de Necran'lı heyetle yapılan görüşmelerde de Hz İsa'nın Meryem'in çocuğu ve yaratılış bir beşer olduğu,⁰² olağanüstü doğumunun Hz. Âdem'e benzediği ve ilahi bir irade sonucunu varlık bulduğu⁰³ hususu dikkatle verilerek teslis inancı etkili bir yolla reddedilmiştir. ⁰⁴ Bu bağlamda Hristiyanlar, Teslis 'ten vazgeçirerek Allah'a ve resulüne imana çağrılır.⁰⁵ Böylece Hristiyanları Hz. İsa'nın kendilerini davet etmiş olduğu bir ilah' a uymaya davet eder.

3-Kur'ân-ı Kerim'in Hristiyanlara yönelttiği bir diğeri konu da Hz. İsa'nın şahsiyle ilgilidir. Hristiyan teolojisinde çok önemli bir yeri olan Çarmıha gerilme olayını Hristiyan Yeni Ahit'te Hz. İsa'nın Haç üzerinde öldüğü kabul edilir.⁰⁶ Ve neticesinde Hz. İsa'nın ke-

fareti⁰⁷ hâdisesini Kur'an-ı Kerim, reddeder. Kur'an-ı Kerim'in bu tutumu, hem Yahudilere, hem de Hristiyanlara kadar uzanır. Kur'an-ı Kerim'in Hz. İsa'nın öldürülmesi ve Haç'a gerilmesi konusundaki görüşü şöyledir: "Biz, Allah'ın peygamberi olan Meryem'in oğlu İsa'yı öldürdük, demeleri sebebiyle kendilerini lanetledik, rahmetimizden kovduk. Hâlbuki onlar, İsa'yı öldürmediler ve asmadılar. Fakat kendilerine bir benzetme yapıldı. Esasen İsa'nın katli hakkında kendileri de ihtilâfa düşüp kesin bir şüphe içindedirler. Onların bu öldürme hâdisesine ait bir bilgileri yoktur. Ancak kuru bir zan peşindedirler. Onu gerçekten öldüremediler."⁰⁸ Görüldüğü gibi Çarmıh Hadisesini Kur'an-ı Kerim esasta kabul etmektedir. Fakat Kur'an-ı Kerim'in beyanına göre, çarmıha gerilen Hz. İsa değil, İsa'ya benzetilmiş biridir.⁰⁹ Hz. İsa'nın çarmıha gerilmediğini ve öldürülmediğini ısrarla ortaya koyan Kur'an-ı Kerim; Hz. İsa'nın, Allah'a refi olduğunu açıklar.¹⁰ Kur'an-ı Kerim'de Hz. İsa'nın ref'i ve vefatıyla ilgili şu ayetlerde: "O zaman Allah şöyle buyurmuştu: "İsâ! seni öldürecek olan, onlar değil Benim. Seni Kendi nezdime yükseltecek, seni inkârcıların içinden kurtarıp temize çıkaracak ve sana tâbi olanları ta kıyame- te kadar kâfirlere üstün kılacak olan da Benim. Sonra hepinizin dönüşü Bana

01. Meryem, 19:34.

02. Al-i İmran, 3:47.

03. Al-i İmran, 3:59.

04. Orhan Atalay "Doğu-Batı Kaynaklarında Birlikte Yaşama", (İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı, 1999), s. 322.

05. Nisa,4: 171.

06. Matta, 27:27–50; Markos, 15:16–37; Luka, 23:26–46; Yuhanna, 19:17–31.

07. Matta, 20:28; I. Yuhanna, 2:1–2; I. Petrus; 2:22–23.

08. Nisâ,4:157; bkz.:Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi, Çev. M. Sait Mutlu (İstanbul: İrfan yayınevi, 1966) s. 424.

09. Nisa,4:157; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, (İstanbul: Eser Neşriyat,1971) III. s. 1517-1518.

10. Nisâ,4: 158.

yorum olduğunu söyleyenlerde vardır.⁰⁷ Netice olarak, Hz. İsa'nın öldüğünü, sadece ruhunun ref' olduğunu ve yeryüzüne inmeyeceğini iddia edenlerin yorumları ne derece haklılık payı taşıdığı kadar. Hz. İsa'nın hem cismen, hem de ruhen ref' edildiğini, ölmediğini ve kıyametin bir alameti olmak üzere tekrar yeryüzüne ineceğini kabul edenlerin yorumlarının da en az diğeri kadar haklılık payı taşıdığı görülmektedir.⁰⁸

4-Kur'an-ı Kerim'in, Hıristiyanlık konusunda üzerinde durduğu bir başka önemli husus da, Hıristiyanların Hz. İsa'nın getirdiği İncil'i tahrif ettikleri isnadıdır. İşte Kur'an-ı Kerim'in, Hıristiyanlık hakkındaki eleştirileri de Hıristiyanlığın bu yönüne aittir. Kur'an-ı Kerim, tahrif iddiasını Hıristiyanlara da yöneltir.⁰⁹ Kur'an-ı Kerim'in bu isnadına göre, Hz. İsa'nın kendilerine tebliğ etmediği "Mesih Allah'ın oğludur" gibi sözleri Hıristiyanlar kendi ağızlarıyla uydurmuşlar¹⁰ ve "Meryemoğlu

olacak Ben de aranızda ihtilaf ettiğiniz konularda hükmümü vereceğim"⁰¹.

"Doğrusu Allah, onu yükseltip himayesine almıştır. Allah azizdir, hükmünde hikmet sahibidir."⁰² "Heş, Rabbim ve Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin, dedim ve aralarında bulunduğum müddet, üzerlerine gözcü idim. Ne zamanki beni öldürdün, üzerlerinde gözetleyici yalnız sen kaldın..."⁰³ Ayetlere, Hz. İsa'nın Çarmıha gerilmediği ve ref olduğu açıktır. Ref, sözlükte bir şeyi yukarı koymak, manen yüceltmek, yükseltmek ve kaldırmak anlamlarına gelir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de bu anlamda değişik ayetler vardır.⁰⁴ Bu ayetleri Hz. İsa'nın canlı olarak Sema'ya yükseltildiği şeklinde tefsir etmişlerdir.⁰⁵ Bununla beraber «ref» kelimesini, Hz. İsa'nın ruhunun manen yüceltilerek, ruhlar âlemine kaldırıldığını ve Kıyamet'ten önce bir başka bedenle dirilip geleceği şeklinde açıklayanlar da olmuştur.⁰⁶ Ancak bu açıklamalara rağmen bu ayetlerin Hz. İsa'nın tekrar dünyaya geleceğini açık bir şekilde işaret etmediğini, sadece bir

07. Mustafa Alıcı, *Müslüman Hıristiyan Diyalogu*, (İstanbul: iz yayıncılık, 2011), s.392; bkz. Mehmet Ünal, "Tefsir Kaynaklarına Göre Hz. İsa'nın Ölümü, Ref'i ve Nüzülü Meselesi", *İslamiyat*, III, S.4, (200), 142-143; İshak Yazıcı, *Kur'an'a Göre Hz. İsa'nın Refi ve İlgili Ayetlerin Yorumlarının Tahlihi* 19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 20-21, Yıl 2005, s. 98.

08. İshak Yazıcı, *Kur'an'a Göre Hz. İsa'nın Ref İle İlgili Ayetlerin Yorumlarının Tahlihi* 19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 20-21, Samsun: 2005 s.98; Ömer Faruk Harman, "İsa" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: 2000) XXII, s.470; Mehmet Aydın, *Hıristiyan kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1995) ss. 179-180; Galip Atasagun, *Ebu'l-A'la Mevdudi ve Teşhimi'l-Kur'an'da Dinler*, (Konya: 2003, s. 69-76.

09. Bakara, 2: 75, 79, 85; Âl-i İmrân, 3: 78.

10. Tevbe, 9: 30

01. Al-i İmrân, 3: 55.

02. Nisâ, 4: 158.

03. Maide, 5: 117.

04. Bkz: Bakara, 2: 63, 93, 127; Âl-i İmrân, 3: 55; Nisa, 4: 154, 158; En'âm, 6: 83, 165; Yûsuf, 12: 76, 100; Râ'd, 13: 2; Meryem, 19: 57; Nûr, 24: 36; Fatır, 35: 10; Zuhruf, 43: 32; Hucurât, 49: 2; Rahman, 55: 7; Vakıa, 56: 3, 34; Mücadele, 58: 11; Nâziât, 79: 28; Gâşiyeh, 88: 13, 18.

05. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Eser Neşriyat, 1971) IV. s. 4281; Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrırcı, İ. Kâfi Dönmez ve Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu*, (Ankara: DİB Yay. 2006) II, 176-180; Fahrettin er Razi, *Tefsiri Kebir*,) Çev. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeli, Sadık Kılıç, Sadık Doğan, (Ankara: 1995) VIII, ss. 403-407.

06. Zeki Sarıtoprak, *İslam İnanıcı Açısından Nüzul-i İsa Meselesi*, (İzmir: Çağlayan Yayınları, 1997), s. 45-60.

Mesih'i de kendilerine Allah'tan başka Rab edinmişlerdir.⁰¹ Yine Kur'an-ı Kerim, mevcut Hıristiyanların Hz. İsa'nın getirdiği İncil'in aynısının olmadığını⁰² gerek Yahudi bilginlerinin ve gerekse Hıristiyan rahiplerinin menfaat temini için, Allah'tan kendilerine indirilmiş olan kitapların hükümlerini değiştirdiklerini Kur'an-ı Kerim, bu şekilde açıkça ortaya koymuş olmaktadır.⁰³ Kur'an-ı Kerim'in, Hıristiyanlara karşı yönelmiş olduğu bu tahrif, tebdil ve tağyir isnadı, zımnen Hz. Muhammed(sav)'in haber verilmesi (tebşirâtı) konusunda da kendini gösterir. Kur'an-ı Kerim bizzat Hz. İsa'nın kendi lisanıyla, İsrailoğullarına Tevrat'ın tasdikçisi ve kendinden sonra ismi Ahmet (Muhammed) olan bir Peygamber'in müjdecisi olarak geldiğini haber verir.⁰⁴ Yine, İncil'de isim ve sıfatı yazılı olan bu Ümmî Nebi'ye tâbi olan Hıristiyan ve Yahudiler övülür.⁰⁵ Bu konu İslamiyet ile Hıristiyanların arasındaki en önemli konular arasında yer almıştır.⁰⁶

Böylece Kur'an-ı Kerim'in açıklamasına göre Hz. Muhammed'in isminin geçtiği ayetlerde⁰⁷ açıkça ifade edilen; Hz. İsa'nın geleceğini haber verdiği Ahmet ismindeki peygamber konusunda Yuhanna İncil'inin de "Babadan size göndereceğim tesellici, Babadan çıkan

hakikat ruhu, geldiği zaman benim için o, şahadet edecektir."⁰⁸ Şeklindeki ifadesi ve Hz. İsa'nın haber verdiği "Faraklit (paraklit)"⁰⁹ Yani Hz. Muhammed(sav)'in isminin mevcut İncillerde bulunması gerekirdi. Fakat Hıristiyanların böyle bir ismin olmadığını iddia etmeleri sebebiyle; mevcut İncillerin değişikliğe uğradıkları neticesini ortaya çıkmaktadır.

İslam'ın ortaya çıkmaya başlamasında itibaren Müslümanların kendileriyle en çok ilişki kurdukları ve yakınlık gösterdikleri dini grupların başında hiç kuşkusuz ki Hıristiyanlık gelmektedir. Mekke dönemin 'de başlayan bu ilişki Medine döneminin sonlarına kadar sürmüştür. Bunun göstergesi olarak Necran'lı Hıristiyanlarıyla yapılan anlaşmadaki İslam'ın çoğulcu bir yapıyı nasıl baktığı açıkça görülmektedir. Ayrıca Hıristiyan ülkelerdeki Yahudi ve Müslüman halklara karşı gösterilen tavırla Müslüman topluluklarındaki gayri İslami topluluklara karşı yapılan ilişki karşılaştırıldığında Müslüman toplulukları daha toleranslı oldukları açıkça görülecektir. Bütün bunlar, Kur'an-Kerimin ve inananlarının insanlığı İlahi iradeye davet ederken hür iradeyi pren-

01. Tevbe, 9:31.

02. Maide, 5: 68.

03. Tevbe, 9: 34.

04. Saf,61:6 Bkz: Galip Atasagun, *Ebu'l-A'la Mevdudi ve Tefhimu'l-Kur'an'da Dinler*, (Konya:2003), s. 122-130.

05. A'raf, 7:157.

06. Mehmet Aydın, *Hıristiyan kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, (Ankara: Diyanet Vakfı Yay. 1995) ss.185-187.

07. A'raf, 7:157; Saf, 61:6.

08. Yuhanna, XV:26

09. Faraklit: İnci'de Hz. İsa'nın kendisinde sonra geleceğini müjdelediği peygambere verilen ad. O da Allah'ın son elçisi Hz. Muhammed (sav)'dir. Bkz. Yuhanna, 14:15-16, 26; Yuhanna, 15:26-27; Yuhanna, 16:7-8; Mehmet Aydın "Faraklit" TDVİA, (İstanbul: 1995) XII, s.165; Abdullah Davut, *Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed*, Çev. Nusret Çam, (İzmir: Nil a.ş,1990) ss. 184-189; Maurice Bucaille, *Kitab-ı Mukaddes, Kur'an ve Bilim*, Çev. Suat Yıldırım, (İzmir: 2.Bs. Türkiye Öğret. Vakfı yay., 1981) ss,157-158.

sip aldıklarını gözlenmektedir.

Sonuç

İnsanlar, kendi farklılıklarını ortaya koyarken çoğu zaman “farklılığa” olumsuz anlamlar yükleyerek ve karşısındakileri yok edilmesi gereken bir “öteki” şeklinde algılayarak kendi cinsine yabancılaşmıştır. Bu yabancılaşmayı durduracak ve diğerleriyle birlikte var olmalarını sağlamaya yönelik farklı zamanlarda gelen ilahi mesajları iyi algılaması gerekmektedir. Bu ilahi mesajlar insana, bir yandan “kendisi” olması gerektiğini gösterirken diğer yandan da “ötekisi” olmayı nasıl ve hangi ilahi referansla gerçekleştirebileceğini göstermektedir. Kur’an-ı Kerim bu yolla rehberlik etmeye çalışarak bütün insanlara inanç özgürlüğü sağlamıştır.

102

Kur’an-ı Kerim, açık bir şekilde farklı dine ve inançlara mensup insanlara hayat dokunulmazlığı çerçevesinde, yaşamlarını insan onuruna yakışır bir tarzda sürdürmelerini sağlamakta, diğer yandan da ötekine istediği dini seçme özgürlüğü verip o dinin öğretilerini uygulayabilme imkânı tanımaktadır. Böylece İslâm, farklı dinlerin varlığını ve o dinlerin öğretisi ve ilkelerini varlık planında kabullenmiş demektir. Bu durumda İnsanların farklı din ve inançlara sahip olmaları kavga ve çatışma içerisinde olması demek değildir. Bu yüzden inanç farklılığı insanların birbirleriyle yakınlık kurmalarına ve iletişim içerisinde olmalarına bir engel teşkil oluşturmamaktadır. Çünkü bütün bunlar ilahî beyana göre farklı dinlerin varlığı da ilahî takdir çerçevesinde cereyan etmektedir. Bu sebeple Kur’an-ı Kerim farklı dinlerin varlığını bir realite olarak

kabul ettiği anlayışından yola çıkarak, o dinlerin mensuplarıyla ilişki kurmanın ve bu ilişkiden karşıdaki muhataba ve kabullendiği inanç sistemine en azından saygı duymanın bir engel teşkil etmediği çıkmaktadır. Buna göre diyebiliriz ki İslâm, hem kuramsal olarak, hem de Peygamberi örneklerine bakıldığında din ve inanç konusunda baskıcı tutum içerisinde olmamıştır.

Bütün bu temel ilkelerin bir yansıması olarak tarih boyunca dinî kültürel ve etnik iletişim, İslâm toplumlarının ana karakteristiğini oluşturmuş ve Müslüman toplumlar da bu ilişkiye açık olmuşlardır. Bu bağlamda İslâm’ın bütün insanlara tanıdığı düşünce ve inanç özgürlüğü, İslâm’ın tarihsel sürecinde kazanmış olduğu en büyük ve belirgin özelliklerinden biri olarak tarihe geçmiştir. Buna göre İslâm kültüründe, farklı dinlere karşı izlediği yolun temellerini Kur’an’dan, İslâm âlimlerinin görüşlerinden, pratik temellerini ise Hz. Peygamber’in ve tarih boyunca tüm Müslüman milletlerin ortaya koydukları tecrübelerden almıştır.⁰¹

Böylece, Kurban-ı Kerim, kendinden önce gelip geçmiş bütün ilahi mesajlara evrensel bir boyut kazandırarak ilahi oluşlarını ortaya koymuştur. Peygamberleri tanıyıp kutsal kabul etmiştir. Aynı zamanda o ilahi mesajlara tarihi süreç içinde insanların karıştırdığı te’vil ve tefsirlerden arındırmıştır. Kur’an-ı Kerim’in bu özelliği, Tevrat ve İncil’e sınırla kalmayıp bütün ilahi mesajları kapsar özelliktedir. Bu sebeple İslâm, bütün dinlere ve şeriatlara ilişkin

01. Levent Öztürk, İslâm Toplumunda Hıristiyanlara Göre Hoşgörü Örnekleri (İlk Beş Asır), Sakarya Üniv. İlahiyat Fak. Der.4, (2001), s.25-37.

tavrı olarak onların iyi ve güzel tutumlarını kabullenir, onlara sonradan bulaşmış batıl, şer ve bid'alardan temizler. Bu açıdan hiçbir peygamberi diğerinden ayırmayarak, dinlerin de temel esaslarında hiçbir farklılık taşımadıklarını, hepsinin adı "İslam" olan ortak esaslar üzerine birleşmeye davet eder. O ilahi mesajları tebliğe görevli peygamberini saygıyla anarak mensuplarına kardeşlik elini uzatmıştır. Yine tüm insanların Hz. Âdem'in evladı olmaları, onların birbirlerine kardeş muamelesi yapmalarını ve birbirleriyle dayanışma içerisinde olmalarını nazarlara vermiştir.

Abstract

(The attitude of the Qur'an towards the other religions)

Humans are equal because everyone is born from a single mother and father. At the same time, people are equal in terms of legal rights and responsibilities. Allah, the Almighty, created people and linked them by marriage into tribes and nations in order to let people to meet and to establish communication so that they can help each other.

In terms of this essential unity, the Holy Quran has played an important role in the history of Islam by keeping a high level of tolerance in developing relationships with all religious traditions. Tolerant applications in the Quran make it possible for Muslims to perceive world of Jews, Christians and members of other religions in a more positive way.

As a result, members of Judaism, Christianity and Islam, which keep the common core elements of the universal religion which enable people to live in peace on earth and to maintain the divine will, should try to become more harmonious members. In order to

ensure peace in the world, the commonalities must be highlighted rather than the differences.

Keywords: Quran, Tolerance, Religion, People of the Book, Islam, Judaism, Christianity

Kaynakça

Adam, Baki. Yahudiliğin Hıristiyanlığa ve İslam'a Bakışı, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, 1997.

Atasagun, Galip. *Ebu'l-A'la Mevdudi ve Tefhimu'l Kur'an'da Dinler*, Konya: 2003.

Atalay, Orhan. *Doğu-Batı Kaynaklarında Birlikte Yaşama*, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı, İstanbul:1999.

Alıcı, Mustafa. *Müslüman Hıristiyan Diyalogu*, iz yayıncılık İstanbul:2011

Ateş, Süleyman. "Cennet Kimsenin Tekelinde Değildir" İslami Araştırmalar, c.3,say.1,Ankara: 1989.

Aydın, Mehmet. Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler Ve Tartışma Konuları, Konya:1989.

Aydın, Mehmet "Diyalog Açısından İlahi Dinlerin Birbirine Yaklaşımı", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı,10, Konya:2000.

Aydın, Mehmet. "Faraklit" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: 1995.

Aydın, Mehmet. *Hıristiyan kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ankara:1995.

Aydın, Mehmet. *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Konya:2005.

Bedir, Ahmet. *Kur'an-Kerim Atlası*, İstanbul: 2010.

Bucaille, Maurice. *Kitab-ı Mukaddes, Kur'an ve Bilim*, çev. Suat Yıldırım,

- 2.bas. Türkiye Öğret. Vakfı yay. İzmir:1981.
- Bulaç, Ali. "Medine Vesikasında Dinler ve Topluluklar Arası Diyalog" Diyalogun Dini ve Tarihi Temelleri, İstanbul: Işık Yay., 2006.
- Bulaç, Ali. "Medine Vesikası" *Yeni Ümit*, sayı68, (Nisan—Mayıs—Haziran 2005).
- Bulaç, Ali. Bir Arada Yaşamının Mümkün Projesi: Medine Vesikası", *Bilgi ve Hikmet*, Kış-1994.
- Can, Ali. *Kur'an'da Ehl-i Kitap'la Diyalog*, Ankara Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: 2010.
- Canan, İbrahim. *Peygamberin Ehl-i Kitap'la Diyalogu*", Diyalogun Dini ve Tarihi Temelleri, Işık yay. İst. 2006.
- 104 Çağatay, Neşet. İslâm Öncesi Arap Tarihi ve cahiliye çağı, Ankara:1971.
- Davut, Abdullah. *Tevrat ve İnci'e Göre Hz. Muhammed*, çev. Nusret Çam, Nil, A.Ş, İzmir:1990.
- Draz, Muhammed Abdullah. *Kur'an'ı Anlamaya Doğru*, Çev. Salih Akdemir, Mim. Yay.1958.
- Draz, Muhammed Abdullah. *ed-Din*, Kuvvet, 1974.
- Ensari, FazlurRahman. İlimden felsefeden Dine, çev. Kemal Kuşçu, Nur Yay. Ankara: 1967.
- Elmalı, Abdurrahman. "Kur'an Çoğulculuk Temelinde Gayri Müslimlerle Dostluk" *Harran Ün. İlahiyat Fak. Sayı*,5, Şanlıurfa:1999.
- Ebu Yusuf. *Kitabu'ul Haraç*, çev. Ali Özek, İstanbul:1973.
- Esgin, Mehmet. *Kuran-ı Kerimde İslam Dışı Dinler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Konya. 1990.
- Fazlur Rahman. *Ana Konularıyla Kur'an*, çev. Alparslan Açıkgenç, 6. bas., Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2000.
- Güneş, Abdurrahman. Toplumsal Bir Zorunluluk: Bir Arada Yaşamak, *Fırat Ün. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10,2, 2005.
- Güngör, Ali İhsan. *Müslüman Hıristiyan Diyaloguna Güncel Yaklaşımlar*, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları,4,Ankara: 2004.
- Günay, Tümer. *Biruni'ye Göre Dinler ve İslam Dini*, Ankara: 1986.
- Güney Tümer, "Budizm" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul:1992.
- Gündüz, Şinasi. "İslam Öncesi Dönemde Ehl-i Kitab", *Kur'an-ı Kerim de Ehl-i Kitab*, Ensar Neşriyat, İstanbul:2007.
- Gündüz, Şinasi. "Sabîlik" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: 2008.
- Gündüz, Şinasi. *Sabiiler Son Gnostikler*, 2.Baskı Vadi Yay. Ankara:1999.
- Gündüz, Şinasi. "Mecusilik" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: 2003.
- Gündüz, Şinasi. "Hanîflik" *Din ve İnanç sözlüğü*, Ankara: 1998.
- Gürbüz, Naim. *Musevilerle 500. Yıl, Türk Musevilileri*, Editör, Burçin Erol, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992.
- Goldziher, I., "Ehl-i Kitap". *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul: 1993.
- Hatemi, Hüseyin. "İslam'da İnsan Hakkı ve Adalet Kavramı" *Doğu ve Batı'da İnsan Hakları*, Ankara:1996.

- Hamidullah, Muhammed. İslâm Peygamberi çev. M. Sait Mutlu, İrfan yayınevi, İstanbul:1966.
- Harman, Ömer Faruk. "İsa" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: 2000.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Allah ve İnsan*, Çev. Süleyman Ateş, Ankara: 1975.
- İbn-i Kesir, İsmail b. Ömer. *Tefsir'ül-Kur'an'ül Azim* Çev. Bebir Karlığa. Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, İstanbul:1983.
- İmam-ı Malik, *El-Muvatta*, "Zekât", Çev. Ahmet N. Büyükçınar, Vecdi Akyüz, İstanbul:1994.
- İnan, Abdulkadir. *Eski Türk Din Tarihi*, İstanbul:1976.
- Kapar, M.Ali. "Hz. Peygamberin Müşriklerle Yaptığı Bazı Anlaşmalar", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, say. 2 Konya:1986.
- Karaman, Hayrettin. Mustafa Çağrıcı, İ.Kâfi Dönmez ve Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meali ve Tefsiri*, Diyanet İşleri Bakanlığı Yay. Ankara: 2006.
- Kaya, Remzi. "Ehl-i Kitap" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul:1996.
- Kaya, Remzi. "Kur'ân-ı Kerim Ehl-i kitap Kavramları", Kur'an-ı Kerim Ehl-i kitap, Ensar Neşriyat, İstanbul:2007.
- Kelebek, Mustafa . "İslam Hukuk Felsefesi Açısından Medine Vesikası", *Cumhuriyet.Ünv.,İlahiyat Fak. Der.*, sy. 4, Sivas: 2000.
- Kesler, M.Fatih. *Kuran'da Yahudiler ve Hıristiyanlar*, Ankara:19936.
- Kesler, M.Fatih. Sabiilik ve Sabiiler "Diyanet Dergisi, IV,20,Nisan,Mayıs,Haziran:1988
- Kılıç, Sadık. "Medeniyetler Çokluğu Varoluş Zenginliğimizdir " *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, sayı.26 Erzurum:2006.
- Kitab-ı Mukaddes, Kitab-ı Mukaddes Şirketleri, İstanbul:1974.
- Kur'an- Kerim Ve Açıklamalı Meali, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ankara:1993.
- Kutup, Seyit. *Fizilal Kur'an*, çev. İ. Hakkı Şengüller, Bekir Karlığa, M. Emin Saraç, Hikmet Yay.,İstanbul:1979.
- el Mevdudi, Ebu'l-A'la. *Tefhimu'l Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayhani, Ali Ünal vd. İnsan yay. İstanbul:1987.
- Öztürk, Levent. İslam Toplumun'da Hıristiyanlara Göre Hoşgörü Örnekleri (İlk Beş Asır), *Sakarya Ün. İlahiyat Fak. Der.* 4, 2001.
- er Razi, Fahrettin. *Tefsir-i Kebir (Mefatih'ülGayb)* çev. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeli, Sadık Kılıç, Sadık Doğan, Ankara:1995.
- Sarıtoprak, Zeki. İslam İnancı Açısından Nüzul-i İsa Meselesi, Çağlayan Yayınları, İzmir:1997.
- Şentürk, Recep. "İnsan Hakları " *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İstanbul:2000.
- Tabbara, Afif Abdül Fettah. *Kur'an Açısından Yahudi*, Çev. Mehmet Aydın, İstanbul: 1978.
- Topaloğlu, Bekir. "Din" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul:1994.
- Ünal, Mehmet. "Tefsir Kaynaklarına Göre Hz. İsa'nın Ölümü, Ref'i ve Nüzulü Meselesi", *İslamiyat*, III, sayı, 4,2000.
- Vehbi, Mehmet. *Hulasat'ül Beyan*, Üçdal Neşriyat, İstanbul:1991.

Mehmet Esgin

Yazıcı, İshak. Kur'an'a Göre Hz. İsa'nın Refi ve İlgili Ayetlerin Yorumlarının Tahlili" 19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 20-21, Samsun: 2005.

Yazır, Elmalı'lı Elmalı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul:1Eser Neşriyat, 1971.

Yıldız, Muharrem. Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Âd-Semud ve Lût Kavimleri, Konya Selçuk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, Konya 1988.